

URARTU DILI VE YAZITLARI

Üstalan:Arkeodilbilim (Archaeolinguistic), Betikbilim (Philology), Eski Yazıtlar Bilimi (Epigraphy), Dilbilim (Linguistics),

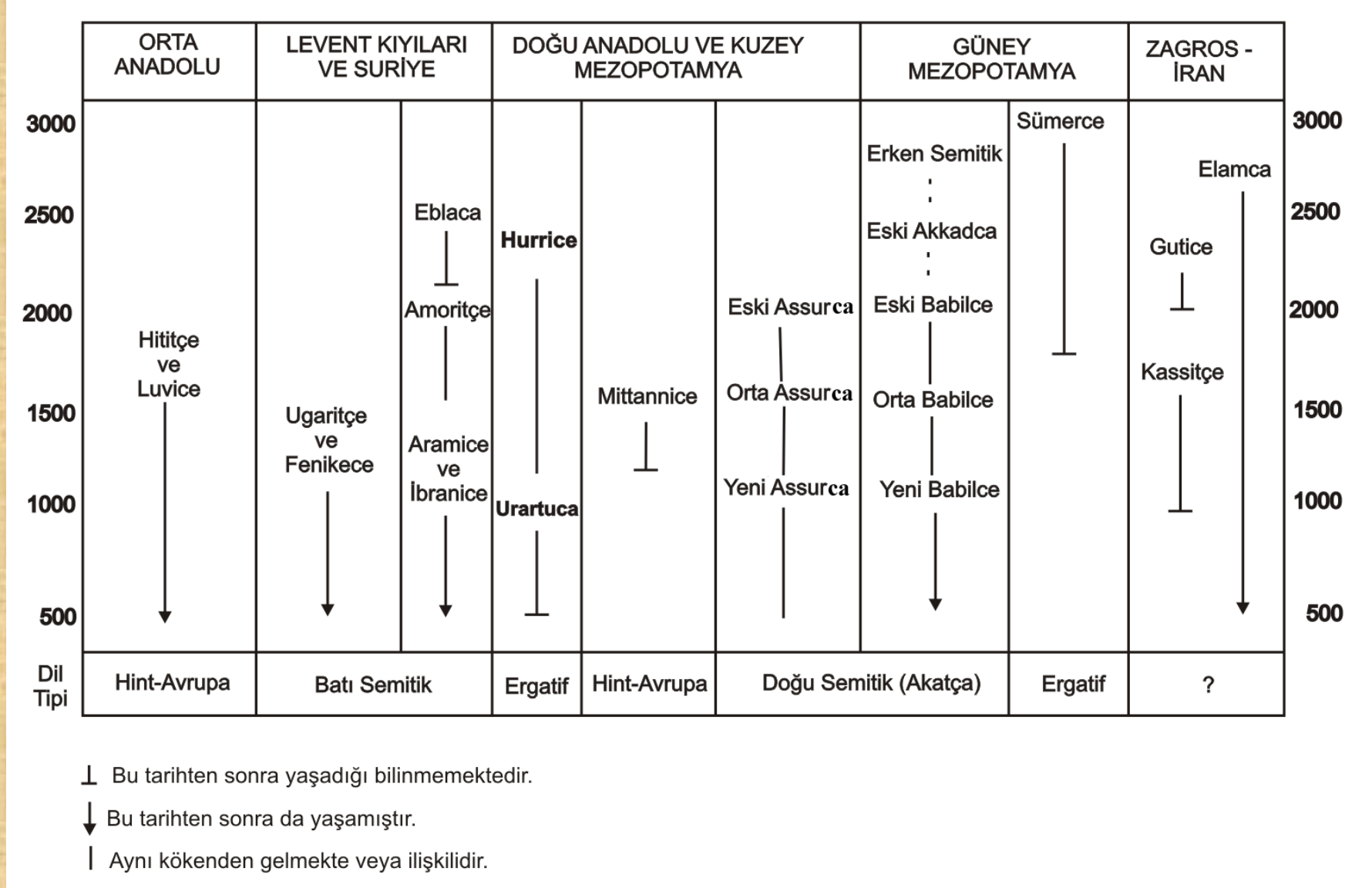
İçerik:Çivi Yazısı, Urartu Dili, Urartu Yazısı, Urartu Yazıtları-Okur-yazarlığı

DÖÜ: YDr. Orhan Varol

orhan_van@hotmail.com

Eski Yakınoğu'da konuşulan temel diller ve bu dillerin diğeri dillerle olan coğrafik ve genetik ilişkileri (Postgate, 2002)

Çivi yazısının çözüm evresi

- [Georg Grotefend](#), (1802)'in tekrarlamalı örüntüleri (sözcük, öbek, cümle yapılarını) belirlemesidir. Sasani yazıtlarına aşina olan ve Heredot'un çalışmalarını okuyan Grotefend, tekrarlamalı örüntülerde "Xerxes, büyük kral, kralların kralı, Darius'un oğlu, kralların kralı, (ve) Darius, büyük kral, kralların kralı, Hytaspes'in oğlu." yazdığını çözdü.

Çivi yazısının çözüm evresi 2

- Rawlinson:
- Çivi yazısının çözümündeki sonraki büyük adım üç dilli (trilingual) [Bīsitūn Yazıtı \(inscription\)](#) ile gerçekleşti. Eski Farsça (Old Persian), –büyük oranda çözümlenmişti– Elamca ve Babilce. Mezopotamya yazıtlarının çözümünde en önemli faktörlerden.

2. Urartuca Araştırmaları

- **2.1. Erken Dönem Gözlem ve Kayıtları**
- Urartu Krallığı'nın ilk kez bilim dünyası tarafından tanınması, bölgeye ziyarette bulunan gezgin ve kâşiflere ait gözlem ve kayıtlar sayesinde gerçekleşir. 19. yy ortalarına kadar devam eden erken dönem gözlem ve kayıtları, eski çağ bilimleri uzmanlarının Urartu Krallığı'nın tarihi, kültürü ve dili konularında incelemelere başlamaları için oldukça önemli bilgi ve belgelere sahip olmalarını sağlamıştır.

Evliya Çelebi

Bu dönemin gezginlerinin Urartu yazıtları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayan temel neden Urartu başkenti Tuşpa (yani Van'ı) ziyaret etmiş olmalarıdır. Osmanlı Dönemi'nin ünlü seyyahı *Evliya Çelebi* 1655 yılında Osmanlı devlet işlerinde görevli olarak Avrupa, Afrika ve Asya'yı dolaştığı sırada Van'a da gelmiştir. Van'ın bu yüzyıldaki durumunu yansıtan anlatımlarının yanı sıra Van kalesindeki Urartu yazıtlarını, rumuz ve işaret şeklinde “hattı ibret - nümânlar” diye tasvir eder.

Charles Texier

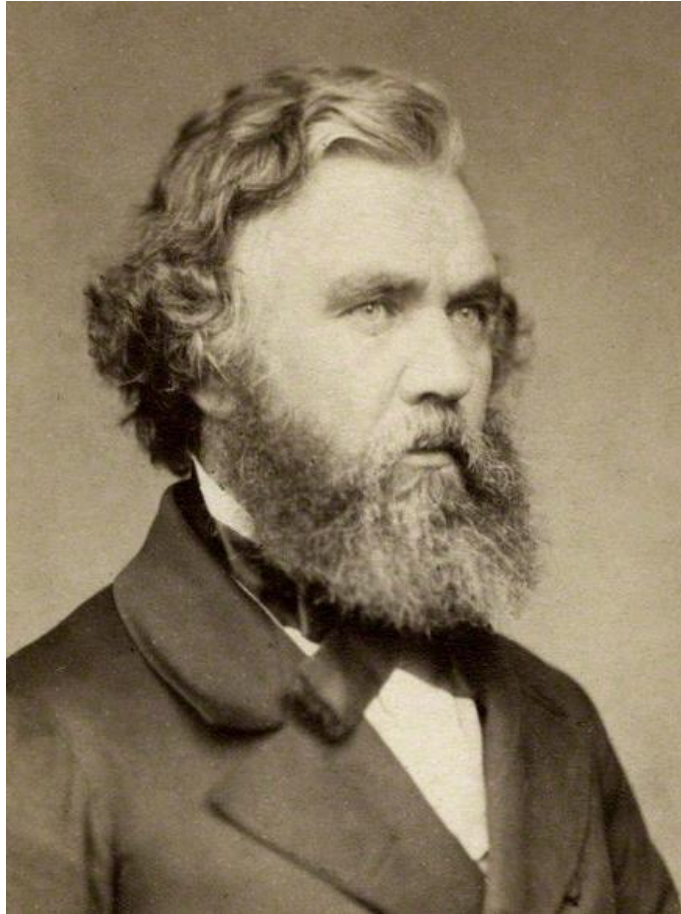
- 1839'da Anadolu ve İran'a seyahati sırasında önemli keşiflerde bulunan Fransız seyyah ve arkeolog *Charles Texier* Van'ı ziyaret ederek şehrin o dönemdeki planını ve gravürünü çizmesinin yanı sıra, Van Kalesi'ndeki mezar odalarını inceleyerek kaledeki yazıtları kopyalamıştır (Texier 1842: 11-13).

- 1846 yılında, Fransız ***Xavier Hommaire de Hell***, ülkesi tarafından Yakın Doğu'da araştırmalar yapmak üzere İran'a gönderilir. Fransız gezgini bu seyahati sırasında Van'da gözlemlerde bulunarak Van kalesinin öneminin kalede bulunan yazıtlar ve büyük oluklar diye tanımladığı kralî mezar odalarından ileri geldiğini ifade eder. İngiliz seyyah ve arkeolog ***Austen Henry Layard*** 1849'da Van'a gelip, Musullu bir Hristiyan olan arkeolog ***Hormuzd Rassam*** ile birlikte Van kalesinde araştırmalar yapar. Layard, kaledeki ve çevre bölgelerdeki Urartu yazıtlarını kopya etmesinin yanı sıra kalenin bir gravürü ile Urartu krallarından I. Argisti'nin mezarının detaylı bir planını ve resmini yayınlar

Layard

&

Rassam

Resim 4: Urartu Yazıtlarının en uzununu olan Kral I. Argiştı'nın Yıllıklarının bir bölümü

- Layard, halkın *Hazine Kapısı* ve *Analıkız* olarak tanımladığı kalenin kuzey eteklerindeki kutsal alanı da inceleyerek, burada kısa bir süre kazı yaptığını ve toprağa yarı gömülü steli açığa çıkardığını bildirmektedir (Res.5). Toprakkale’de de incelemelerde bulunan Layard, Meherkapı (Taş Kapı/Çoban Kapı) yazıtı (Res. 6) hakkında da bilgiler verir (Sekmen 1990: II-XI).

Resim 5: Van Kalesinde bulunan kutsal Analıkız açıkhava tapınak alanı

Resim 6: Uzerinde Urartu Tanrı ve Tanrıçalarının
ve onlara adanan kurbanların adlarının yazılı
olduğu Meherkapı (Haldi Kapısı)

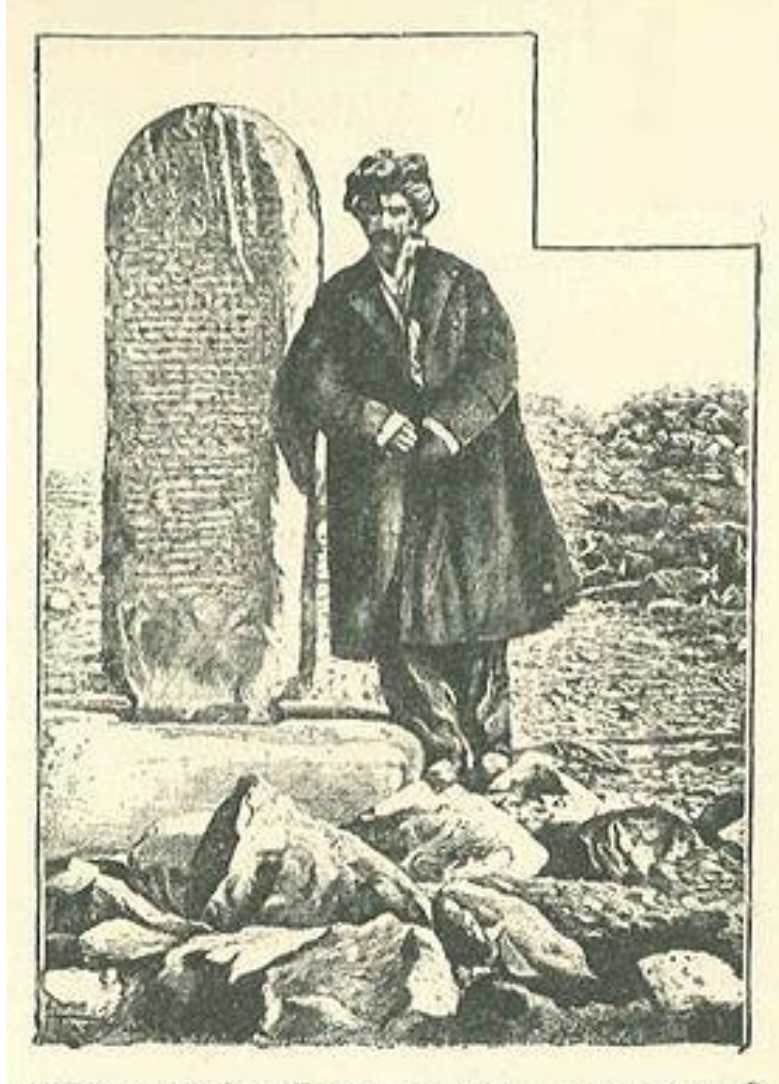
2.2. Bilimsel Çalışmalar

- Urartu Dili ve Kültürü alanında arkeolojik, filolojik ve dilbilimsel değer taşıyan ilk çalışmalar 19. yy'ın birinci yarısında gerçekleşir. Fransız bilim adamı *Saint Martin* ve Fransız Hükümeti'nin desteğiyle Doğu Anadolu'ya gönderilen Alman bilim adamı *Friedrich Eduard Schulz* bu bilimsel akımın öncüleridir. MS 5. yy'da yaşamış Ermeni tarihçi *Khroneli Moses*'in eserindeki kayıtlardan, Van'da bulunan eski kalıntılar hakkında bilgiler edinen Schulz, 1827 yılında Urartular hakkındaki ilk bilimsel araştırmalarını **Van kalesi, Şamran kanalı** ve Urartu çivi yazılı yazıtlarını inceleyerek gerçekleştirir.

Friedrich Eduard Schulz

Doğum tarihi: 12 Temmuz 1799, Darmstadt, Almanya

Ölüm tarihi ve yeri: 1829, Van

- **Schulz**, Van kalesinde ve çevre bölgelerde bulunan 42 Urartu yazıtını kopyalayarak bunları 1828 yılında Paris'e gönderir. Van'dan Hakkâri'ye (Cölemerg) doğru yaptığı bir inceleme gezisi sırasında öldürülen Schulz'un yaptığı kopyalar ancak 1840 yılında yayınlanabilmiştir. **Urartu yazıtlarına ilişkin ilk bilimsel verileri sunmanın** yanı sıra, Urartu mimarisinin erken dönem değerlendirmeleri hakkında da Schulz'un araştırmalarının önemi büyüktür.

Edward Hincks

- Urartu Dili'nin çözümüne yönelik **ilk bilimsel uğraş**, 1847 yılında, İngiliz bilim adamı **Edvard Hincks** tarafından gerçekleşir. Schulz'un çalışmaları sonucunda ele geçirilen yazıtlardan özellikle I. Argişti'nin tekrarlamalı yıllıkları, Hincks'in Asur ve Babil yazıtlarında da görülen eş sesli bazı işaretlerin yanısıra “şehir” gibi belirteç işaretlerini (determinativa) saptamasını sağlar. Ayrıca Hincks, Urartuca bir kaç sözcüğün ve Urartu Kralları'ndan bazılarının adlarının doğru olarak okunmasını sağlamıştır.

- Urartu Dili'nin bir **Hint-Avrupa Dili** olduğuna inanmakla yanıldıysa da Hincks'in yazıtlardaki **özel adları** ve **beddua metnilerindeki olay sonuçlarını** ayırt etmeyi başarması önemli bir gelişmedir. 19. yy'ın ortalarına gelindiğinde, Mezopotamya'nın Koyuncuk ve Nimrud şehirlerinde tam olarak çözümlenememiş Asur ve Babil dillerine ilişkin yeni çivi yazılı belgeler ele geçer. Bu keşifler, eski çağ bilimleri araştırmacılarının ilgisini güneye çekmiştir. Böylece, 1850'li yıllarda çivi yazılı metinleri çözmedeki uğraşlar Semitik Akad Dili ve bu dilin lehçeleri olan Asur ve Babil Dilleri üzerinde yoğunlaşır.

- Bu dillere ait temel dilbilgisi kuralları anlaşıldıktan sonra Urartu Dili hakkındaki araştırmalara devam edilir. Urartu çivi yazılı metinlerinin şifresini çözme işi 1871 yılında *François Lenormant* ve 1872’de *A. D. Mordtmann* tarafından ele alınır. Lenormant, metinlerin çözümü konusunda Hincks’e göre biraz daha ilerlemiş, Mordtmann ise bir kaç sözcüğün daha anlamını bulmuştur. **Fakat Asur çivi yazısı hakkındaki bilgisinin yetersiz oluşu, daha fazla ilerlemesini engellemiştir.** Dilin çözümüne yönelik pek de başarılı sayılmayan ilk denemelerin ardından 1880 yılında Fransız dilbilimci *Stanislaw Guyard*, Urartu yazıtlarının sonunda sıklıkla karşılaşılan bir ibare olan ve Asur yazıtlarında da aynı yerde bulunan lanetleme tümceleri hakkında aydınlatıcı çalışmalar yapar.

- 19. yy sonlarına doğru araştırmacılar, Asur-Babil çivi yazılı belgelerinde bulunan **kavram** (ideogram /logogram) **ve belirteç işaretlerini tespit** ettikten sonra Urartu yazıtlarının ne hakkında olduklarını aşağı yukarı anlayabilmişlerdir. Bu bilgilere dayanarak, 1882 yılında A. H. **Sayce**, dilin temel özelliklerinin anlaşılmasında zorluklar yaşamasına rağmen, **ilk başarılı çeviriler yapmayı başarır**. Sayce, o güne kadar yayınlanmış yazıtlara dayanarak **Urartu Çivi Yazısı işaretlerinin bir dökümünü yaparak gramer tablosunu oluşturur**. Çalışması, yazıtların transkripsiyon ve çevirilerini de içerir. Sayce'in Urartu yazıtlarının tümünü çözdüğüne dair gerçek olmayan açıklamalarına rağmen çalışmaları o dönemde Urartu Dili hakkındaki temel bilgiler olarak gösterilmiştir (Zimansky 1998: 101 vd.).

- Daha sonraki yıllarda kutsal kent Musasir'le ilişkilendirilen iki Urartuca ve Asurca çift dilli (bilingual) yazıt “Kelişin ve Topzava yazıtları” tespit edilir. 19. yy'ın son yıllarında keşfedilen bu yazıtlardan en iyi korunanı ve dilin çözümünde en faydalı olanı, Urartu Kralları İşpuini ve Minua tarafından yazılmış olan, İran-Irak sınırında, Zagros dağlarının kuzeyindeki Kelişin geçidinde bulunan Kelişin stelidir (Res. 7). Urartu yazılı kaynaklarının güvenilir bir şekilde çözümlenmeye başlanması, bu yazıtın keşfiyle başlamıştır

Resim 7: Kelişin Steli (Salvini:1986)

- Urartu yazıtlarına ilgi Rusya’da da erken dönemlerde başlar. Urartu anıtları ve Urartu Dili hakkındaki ilk önemli Rusça yayınları Asurolog *M.Y. Nikolsky* yapmıştır. Nikolsky, Arkeolog A. *Ivanovsky* ile beraber 1893 yılında Transkafkasya Bölgesi’ndeki Urartu yazıtları ve anıtlarını inceleyerek bunlar hakkındaki çalışmalarının sonuçlarını 1896 yılında yayımlar. **Bu çalışma, sözcük anlamlarının ve biçimlerinin ortaya çıkarılmasında önemli bir adımdır.** Rus Asurologları arasında V.S. *Goleniscev* de Zvartnots yazıtını aynı dönemlerde tercüme etmiştir (Melikişvili 1971: 12-13).

- Rus Arkeoloji Cemiyeti'nin 1916 yılındaki Van kalesi kazılarıyla, *I.A. Orbeli* yeni epigrafik yayınlara ulaşmıştır. Van kalesinde **II. Sarduri'nin yıllıklarının analizi**nin yapılması Urartuca'nın araştırılmasına önemli katkılar sağlar. 1922 yılında *N. J. Marr*, **II. Sarduri** yıllıklarını ve diğer yazıtları yayınlamıştır. Ancak bu **yayınlarda transkripsiyon ve çeviri hataları** vardır. Çünkü o da keyfi bir şekilde Urartu Dili'ni Gürcü Dili'nin verileriyle açıklamaya çalışmış ve **Urartuca'nın Gürcüce ile olan akrabalığını göstermeye çalışmıştır**. 1920'li yıllarda Sovyet akademisyen *I. Meşcaninov* **Urartu yazıtları ve yazıtlardaki problemlilikler** hakkında incelemeler yaparak 1927 yılında Bakü'de yayınladığı kitabıyla Urartu yazıtlarına olan ilgiyi arttırmıştır.

- Meşcaninov ilk başlarda Marr'ın görüşlerine benzer düşünce sergileyerek Urartuca-Gürcüce akrabalığını iddia etmekteydi. Fakat daha sonra farklı bir yaklaşımla, 1935 yılında Leningrad'da bir çalışmasını yayınladı. Bu çalışmasında, Urartuca'nın gramer yapısının sorunları genelde doğru olarak analiz edilmiştir. **Meşcaninov'un kitabının birinci kısmı olan “İsimsel Bölüm” ve ikinci kısmı olan “Eylemsel Yapılar”** bu alandaki önemli çalışmalardandır.

- Berlin müzesinde asistan olarak çalışan *C. F. Lehmann-Haupt* ve *Weldemar Belck*, 1898-99 yıllarında Urartu Krallığı'nın yayılım alanlarını gezerek yeni yazıtlar keşfetmiş ve Urartu başkenti Tuşpa'da ilk ayrıntılı kazıları gerçekleştirmişlerdir. Bu kazıların sonuçları, Lehmann-Haupt'un ilki 1928, ikincisi ise 1935 yılında yayınlanan çalışmalarında açıklanmıştır. **Bu çalışmalarda, Urartu Krallarından I. Sarduri, İşpuini ve Minua dönemine ait 110 yazıt ele alınmıştır. Lehmann-Haupt diğer araştırmaları göz ardı ettiğinden, fazla ilerleyememiştir.** Yazıtların transkripsiyonlarında önemli hatalar yapılmasına rağmen döküman orjinalleri (yazıtların fotoğraf ve **estampajları**) araştırmaların ilerlemesi için oldukça önemliydiler.

Rusların Urartu(ca) araştırmalarında 1930’larda başlayan ilerlemeleri Karmir-Blur kentindeki Teişebani kalesinin kazıları ile hızlanır. *B. B. Piotrovski* idaresinde yürütölen bu kazılar Urartu yazıtlarının yanı sıra Urartu költür ve tarihine ışık tutacak önemli buluntuların ağığa çıkarılmasını sağlamıştır. Bu kazıların sonuçları da Erivan’da 1944, 1950 ve 1955 yılları arasında basılan “Karmir Blur “1-2-3” ciltlerinde yayınlanmıştır. Urartuca araştırmalarının önemli eserlerinden birisi de *I. M. Diakonoff* tarafından 1963 yılında Moskova-Leningrad’da yayınlanan kitaptır. Bu çalışma, özellikle birçok sözcüksel saptamayı içermektedir. Urartu yazıtlarının örnekle yayınlarından biri de *G. V. Tseretelli*’nin çalışmasıdır.

- 1953 ve 1954 yıllarında *Melikişvili* tarafından makale halinde yayınlanan çalışma, o güne kadar bilinen tüm yazıtların transkripsiyonlarını, Rusçaya çevirilerini, açıklamalarını, **Urartu Çivi Yazısı işaretlerinin bir listesini, Urartu gramerinin bir eskizini içinde barındırmaktadır. Ayrıca, Urartu metinlerinde geçen sözcükleri, ideogramları, belirteç işaretleri ve özel adları da içermektedir. Aynı dönemlerde 1950-55 yıllarında Alman F. W. König tarafından iki kitap halinde yayımlanan Urartu Yazıtları yakın zamana kadar en kapsamlı yazıt koleksiyonunu içinde barındırmaktaydı. Bu yayınlar, yine o güne kadar bilinen tüm yazıtların transkripsiyonu ve Almancaya çevirileri ile Urartu Çivi Yazısının işaret listesine sahiptir. Bunun dışında, tüm kitaba ait bir lügat ve özel adlar listesi bulunmaktadır (Zimansky 1998: 100-167).**

- 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren, **Urartuca çalışmaları, Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki yakın ilişki fark edilince karşılaştırmalı bir şekilde sürdürülmektedir.** Ayrıca günümüze kadar Urartular'a ait birçok yeni yazıt bulunmuş ve Urartuca'nın özelliklerine yönelik yeni bilgiler elde edilmiştir. 1967 yılında ***Prof. Dr. Afif Erzen*** tarafından kurulan **Van Bölgesi Tarih ve Araştırma Merkezi,** Urartu(ca) alanındaki çalışmalara Van ve çevre bölgelerdeki faaliyetleriyle önemli katkılarda bulunmaktadır. Urartuca çalışmaları günümüzde, ***N. Haruuthunyan, M.L. Chacikyan, M. Salvini, G. Wilhelm, Ali M. Dinçol & Belkis Dinçol*** ve ***Margaret Payne***'nin önemli katkılarıyla devam ettirilmektedir. Ülkemizde ve yurtdışında Urartu Dili konusunda çalışmalar yapmakta olan ve adlarını burada anmadığımız birçok bilim insanının daha bulunduğunu söyleyebiliriz.

Ali Muzaffer Dinçol & Mirjo Salvini

3. Urartucanın Dil Akrabalığı ve Çivi Yazısı

3.1. Urartuca'nın Dil Akrabalığı

- Diller genel olarak sözcük dağarcıkları, biçimsel özellikleri, ses yapıları ve tümce kurguları yönünden incelenir. Bu değerlerden sadece bir tanesinin, her iki dilde benzer olması o dillerin akrabalığını göstermeye yetmez. Benzerliğin nedeni diller arasındaki etkileşim de olabilir. Kesin akrabalıkların ispatı, bu özelliklerin tümünün her iki dilde büyük orandaki aynılığı ile mümkündür. Fakat eski dillere ait yazılı belgeler ve içerdiği dilbilgisel unsurlar çoğu zaman sınırlı olduğu için, dile ait tüm özelliklerin ortaya çıkarılması da mümkün olamayabilmektedir. Yazılı belgeler en çok söz konusu dillerin sözcük dağarcığı hakkında bilgiler vermektedir ve bu veriler tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim araştırmalarının temel malzemesini oluşturmaktadır (Dinçol 1970: 9).

Hurri-Urartu ve ergatiflik

- Urartu Dili, bulunan yazılı belgeler sayesinde anlaşılmaya başlanınca bu dilin diğer bir Eski Yakındoğu Dili olan *Hurricce ile yakın ilişki içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Bu ilişkinin boyutları genetik akrabalık bağı olarak teyze-yeğen ilişkisine sahip olmaları; tipolojik açıdan da Sümerce gibi eklemeli ve ergatif yapıya sahip diller olmalarıdır (Peker 2009: 42). Hurri-Urartuca için Elamca ve Sümerce gibi diller için de kullanılan “Asyanik ya da Asyatik” adlandırmaları bu dillerin belirli bir dil ailesine mensup olmamalarından dolayı geçici bir çözüm amacıyla türetilmiştir (Salvini 2006: 208).*

Tablo 1: Eski Yakındoğu'da konuşulan temel diller ve bu dillerin diğler dillerle olan coğrafik ve genetik ilişkileri (Postgate: 2002)

	ORTA ANADOLU	LEVENT KIYILARI VE SURİYE	DOĞU ANADOLU VE KUZEY MEZOPOTAMYA			GÜNEY MEZOPOTAMYA	ZAGROS - IRAN	
3000						Erken Semitik ⋮ Eski Akkadca ⋮ Eski Babilce	Sümerce	3000
2500							Elamca	2500
2000							Gutice	2000
1500	Hititçe ve Luvice	Ugaritçe ve Fenikece	Eblaca Amoritçe	Hurrice	Mittannice	Eski Assurca Orta Assurca Yeni Assurca	Kassitçe	1500
1000			Aramice ve İbranice	Urartuca		Orta Babilce Yeni Babilce		1000
500								500
Dil Tipi	Hint-Avrupa	Batı Semitik	Ergatif	Hint-Avrupa	Doğu Semitik (Akatça)	Ergatif	?	

⊥ Bu tarihten sonra yaşadığı bilinmemektedir.

↓ Bu tarihten sonra da yaşamıştır.

| Aynı kökenden gelmekte veya ilişkilidir.

3.1.1. Hurri-Urartu Dil Akrabalığı

- Yakınoğunun eski dillerinden biri olan *Hurrice*, MÖ 3. bin yılın son çeyreğinden MÖ 2. bin yılın son çeyreğine kadar, eski Yakınoğu'da bereketli hilalin kuzey kesimlerinde (Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu) yaygın olarak konuşulan bir dildi. Hurrice yaklaşık 500 yıl daha Asur'un kuzeyindeki dağlık alanlarda yaşamını sürdürdü. Bu dilin Eski Yakınoğu'da Urartuca dışında genetik bağının bulunduğu bir başka dil yoktur.

Hurri-Urartu: arkaizm

- Hurrilerin erken dönemlerine ait Eski Hurice Lehçesinin Urartuca'yla daha yakın dilbilgisel özellikler sergilemesi Urartuca'nın daha arkaik olan özelliklerini koruduğuna işaret etmektedir. Hurrice'deki değişimin ise coğrafi ve kültürel bakımdan etkileşim yaşadığı Semitik toplumlara ait dillerden kaynaklandığı düşünülebilir.

Urartu yaşam alanı

- Urartuca, MÖ 9. yy. sonlarından MÖ 6. yy. başlarına kadar Urartu Krallığı'nın yayılım alanı (Ermenistan, Azerbaycan, İran sınırları içindeki İran Azerbaycanı ve Kuzeydoğu Irak'tan Fırat Nehri'ne kadar) olan bölgelerde yazıya aktarılarak yaşatıldı. Şu ana kadar Urartuca'nın ne coğrafik kökeni ne de hangi bölgelerde halkın çoğunluğu tarafından konuşulduğu kesin olarak saptanamamıştır. Büyük bir olasılıkla, Urartunun en büyük tanrısı olan Haldi'ye adanmış Musaşir (Asurca *Ardini*) tapınağının bulunduğu Zab vadisi boyunca uzanan dağlık bölgeler ile Urartu başkenti Tuşpa'da (Van Kalesi ve civarı) bu dili konuşanlar daha yoğundu (Wilhelm 2004-b: 119; Varol 2008: 27).

Ergatiflik gizemi

- Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki akrabalık ilişkisinin varlığı günümüze kadar yapılan birçok araştırma sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bu araştırmalara göre, her iki dil de ergatif yapıya sahiptir. Ergatif yapı, ad durum eklerinden biri olarak değerlendirilir. Ergatif durum eki genellikle geçmiş zaman ekini almış geçişli eylemlere sahip olan özneler üzerinde görülmektedir. Tümce geçişli durumda olduğunda, öznenin ergatiflik gösteren tekil eki Urartuca'da -še, Hurrice'de -ž, çoğul eki ise Urartuca'da -aše, Hurrice'de ise až/už'dur. Ergatif özelliğe sahip tümcenin nesnesi Urartuca'da ya gövde durumunda ya da -ni eki durumunda; Hurrice'de ise ergatif yapıya sahip tümcelerin nesnesi genellikle benzer durumları sunan -n(a) ekini almış haldedir.

Hurri-Urartu: benzerlikler 1

- Her iki dilde de soyut ad yapmakta kullanılan ek ergatif eki olarak da kullanılan **-še'** dir. Sahiplik bildiren bağımlı eklerden biri yine her iki dilde **-hi'** olarak görülür. Adıllar arasında da benzerlik bulunmaktadır ve iki dildeki bazı bağlaçlar aynı yapısal ve anlamsal özelliklere sahiptir. Urartuca'daki **aše**: "ne zaman, ne vakitte" Hurrice'de aweš ile karşılanmaktadır. Urartu Dili'ndeki olumsuzluk ilgeci **-ui'**nin Hurrice'deki **uya** ile benzerliği açıkça belli olmaktadır. Urartuca ve Hurrice'nin tümce kurucularından birçoğunun yine aynı kökten geldiği görülür. Urartu Dili'nde "yönelme ve çıkma durum eki olarak kullanılan" son ek **-edini**: Hurri Dili'nde **edi-** şeklinde önek olarak görülmektedir. Urartu Dili'ndeki gelecek zaman yapmaya yarayan **-li/e** ekinin Hurri Dili'ndeki karşılığı, **-lewe'**dir. Urartuca eylem çekim eklerinden olumsuzluk anlamı içeren **-ul** ilgecinin Hurrice karşılığı yine **-ul'** dur.

Hurri-Urartu: benzerlikler 2

- Urartuca'da çoğul yapımında kullanılan **-li** eki ve Hurrice **-lla**: “onları” bağımlı (enklitik) adılını aynı kökene bağlamak mümkündür. Her iki dil de bazı sesbilimsel özellikler bakımından benzer görünümlere sahiptir. Örneğin sözcük içindeki yapısal oluşumlara bağlı olarak **i/e** seslerinin benzeşme ve değişimi ile sahiplik eki **-hi**'nin -i ünlüsüyle biten sözcüklere eklenmesi halinde, araya **-u** ünlüsünün girmesi gözlemlenen bazı sesbilimsel özellikler olarak göze çarpmaktadır (Tarhan 1978: 16-26). Sözlükçelerine bağlı olarak Urartu ve Hurri Dilleri arasındaki yakınlığa işaret eden sözcükler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo2: Urartu ve Hurri dilleri arasındaki sözcük benzerlikleri

• Hurrice	Urartuca
• <i>ibri / ewri: kral</i>	<i>huri: kral</i>
• <i>ar: vermek</i>	<i>ar(u): vermek</i>
• <i>hurati: savaşçı</i>	<i>huradi: savaşçı</i>
• <i>pis-: memnun olmak, sevinmek</i>	<i>pisuše: memnuniyet, sevinç</i>
• <i>pala: kanal</i>	<i>pili: kanal</i>
• <i>šauela: sene</i>	<i>sali: sene</i>
• <i>hari: yol</i>	<i>hari: yol</i>
• <i>papa: dağ</i>	<i>baba: dağ</i>
• <i>taršu(u)anni: insan, adam</i>	<i>taršuani: insan, adam</i>
• <i>umini: ülke</i>	<i>ebani: ülke</i>
• <i>šala: kız evlat</i>	<i>sila: kız evlat</i>
• <i>tiui-: sözcük, söz</i>	<i>tini: ad, / tiau: konuşmak</i>
• <i>mann-: olmak, varolmak</i>	<i>manu-: olmak, var olmak</i>
• <i>tan-: yapmak, etmek</i>	<i>tanu-: yapmak, etmek</i>

Hurri-Urartu: farklılıklar

- Urartu ve Hurri Dilleri arasında bulunan benzerlikler yanında bazı farklılıklar da mevcuttur. Eylem ve ad çekimleri farklı görünümde sergileyebilmektedir. Eylem biçimlerin olumsuz ve bağlı tümceler yapısı tamamıyla değişiktir. Ayrıca sözcük hazinesi açısından sebebi açıklanamayan farklılıklar vardır. Her iki dilde de “şehir” anlamını veren sözcükler Urartuca’da *patari-*, Hurrice’de ise *arte-* ‘dir

Hurri-Urartu: etkileşim

- Hurrice'nin, akrabası olan Urartuca'dan farklı dilsel özellikler sergilemesinin temel nedeni -yukarıda da kısmen bahsettiğimiz gibi- yerleşim bölgelerinin kolay erişilebilirliğine bağlı olarak Semitik Asur ve Babil halklarıyla Hurriler'in kültürel etkileşim halinde bulunmaları olmalıdır. Buna karşın dağlarla çevrili Urartu ana yerleşim bölgelerinde bu şekilde farklı dil ailelerine mensup dillerle etkileşim çok daha zordur. Bu nedenle Urartuca'nın Hurrice'ye göre bölgesel etkileşime bağlı olarak gerçekleşen değişime kapalı olduğunu ve bunun sonucunda daha arkaik dilsel özelliklere sahip olduğunu bir kez daha belirtebiliriz.

3.1.2. Hurri-Urartu Kafkas Dilleri İlişkisi

- Urartu ve Hurri dilleri arasındaki yakın ilişki ortaya çıkarıldıktan sonra bu dillerin yaşayan diller arasındaki akrabalığı tartışma konusu oldu. Bu konuda Rusyanın tarihsel dilbilimcilerinden biri olan Gürcü kökenli *Diakonoff, 1967-71-78 ve 1979 yıllarındaki eserlerinde, Hurri-Urartu dillerinin Proto-Kuzey Kafkas dil ailesinin bir dalı olduğunu savunur. Daha sonra Starostin ve Nikolaev'in kuzey ve kuzeydoğu Kafkas Dillerini araştırmalarından çıkarılan sonuca göre, Hurri-Urartu dilleri Kuzeydoğu Kafkas Dil Ailesi içinde, onun bir dalı olarak gösterilmelidir (Diakonoff-Starostin 1986: 1-2). Hurri-Urartu dilleri ile ilişkili, Kuzey Kafkas dil kollarına baktığımızda, bunların Batı Kafkas (Abhazo Adıge) ve Hurri-Urartu'nun da içinde bulunduğu Doğu Kafkas dil ailelerinden oluştuğunu görmekteyiz.*

- 1-Doğu veya Dargi Lezgi Dilleri: a) Lezgice vd. b) Dargice vd. c)Kinalugice vd.
- 2-Laki Dili',
- 3- Merkez Doğu Kafkas Dili veya Avaro-Andi-Cezice,
- 4-Batı veya Nakh Dili,
- 5-Hurri-Urartu (ayrıntılı bilgi için bkz. Diakonoff 1986: 3 vd.).

Kafkas Dilleri ve Hurri-Urartu

- Kafkas Dilleri'nin neredeyse tamamının ergatif yapıya sahip olması, Hurri-Urartu Dilleri ile akrabalık bağları olduğunun iddia edilmesinde temel etken olduğunu belirtebiliriz. Bunun yanında sözlüksel birimler arasında da benzer biçimsel ve anlamsal özellikler olduğu fark edilir. Diğer benzer görünümülerinden biri Doğu Kafkas Dilleri'nden Dargi, Laki ve Nakh Dilleri'nin Hurri-Urartu Dilleri gibi *r- ile başlayan kök sözcük barındırmamasıdır (Diakonoff-Starostin 1986: 80).*

Artzamanlı dilbilimin gerekliliği

- Birçok sözcüksel ve biçimsel benzerlik bulunmasına rağmen, Hurri-Urartu Dili'nde olup da günümüz çağdaş Kafkas Dillerinde bulunmayan dilbilgisel özellikler de vardır. Bunlara bağlı olarak Huri-Urartu ile Kafkas Dilleri arasında bir akrabalık ilişkisi yoktur şeklinde bir yorumlama yapılabilir. Ya da ilgili dillerin yaşam dönemleri arasındaki çok uzun süreden dolayı artzamanlı nedenlere bağlı olarak bu dillerin birbirlerinden farklı özellikler sergilediği düşünülebilir.

3.2. Urartu ivi Yazısı

3.2.1 Yazı ve ivi Yazısı

- Ortaya çıkışıyla insanoğlunun yaşamında büyük bir devrim yaratan yazıyı, ilk kez Mezopotamya'da MÖ 4. binyıl sonlarına doğru, (MÖ 3200 civarı) aslında Asya kökenli olan Sümerler icat etmişlerdir. Eski Uruk kentinde (şimdiki adı Warka) yapılan kazılarda, IV. tabakada ortaya çıkarılan kil tabletlerden anlaşıldığına göre, önce resim yazısı olarak başlayan bu yazı evrimleşerek üzerine yazıldığı kil tabletlerin özellikle yuvarlak hatlı resimler çizmeye elverişli olmaması nedeniyle, düz çizgilerden oluşan işaretlere sahip bir yazı biçimini almıştır. Kile batırılan ucu kesik, *stylus* adı verilen yazı kalemi batırıldığı yerde üçgen biçimli bir iz, çekildiği zaman da düz bir iz bırakır. Buna bakılarak, kama ya da çiviye benzeyen işaretlerden oluşan yazıya Latince “cuneus” kama ve “forma” biçim, sözcüklerinin bileşiminden oluşan “cuneiform” çivi (kama) biçimli yazı, çivi yazısı adı verildi (Dinçol 2001: 23,24).

- Çivi yazısı gelişiminin ilk aşamasında yer alan kavram-ses etkileşiminin bir sonucu olarak sözcüğün sesletilmesinin sağlandığı “kavramyazı”nın dilsel aktarımda yetersiz kaldığı anlaşılr. Bunun üzerine, çivi yazısı işaretlerinin sözcük boyutlu seslere değil, sesletimin en küçük birimi olan hecelere bağlı olarak kurulmasının temel alındığı “heceyazı” sistemi ortaya çıkmıştır (Uzun 2004: 30). Fakat ideogram adı verilen kavramyazı işaretleri de dilin aktarımında kullanılmaya uzunca bir süre devam edilmiştir. Yani çivi yazısı, kavram işaretleri ve ses değerlerine sahip hece işaretlerinden kurulu bir yazı sistemi halini almıştır. Arap ve Latin alfabeleri gibi, eski Ön Asya’da birbirinden çok farklı dil ailelerine mensup dillere bu yazı simgeleri uyarlanarak uygulanmış ve MS. 74 yılına kadar işlevselliğini korumuştur.

3.2.2. Urartu ivi Yazısı Geleneği

- Urartu yazıtları, ilk olarak Sümerlerin ve sonrasında Akadların kullandığı çivi yazısı işaretlerinin, bir Akad lehçesi olan Yeni Asur Dönemi'ndeki biçimiyle yazılmaktaydı. Urartular, Geç Hitit Kent Devletleri'yle olan ilişkileri sonucunda dar kapsamlı ve kısa süreli de olsa çivi yazısı dışında bazı metal eşyalar ve keramikler üzerinde hiyeroglif yazı sistemini de kullanmışlardır. Anadolu'da Urartu'nun çivi yazısı geleneğini tekrar başlatmasından önce bu yazı sistemini Hititler kullanmıştı. Urartu, en büyük düşmanı Asur İmparatorluğu'nun yazısı olan yeni Asur ivi yazısını kullanarak hem eski hece sistemi yazıya hem de bu yazının binlerce yıldır oluşturduğu yazı kültürüne geri dönüşü sağlamıştır.

Urartu Yazıtlarında Assur Etkisi 1

- Urartu'nun Asur kültüründe var olan değerleri benimsemesinin nedeni, krallığın farklı alanlardaki gelişimini kültürel olarak da tamamlamaya çalışmasıydı. Urartu Krallığı'nın kökeni bir "kabile devleti" idi ve tüm idari ve askeri organizasyonunu dönemin en gelişmiş siyasal gücü ve askeri varlığı olan Asur İmparatorluğu'nu örnek alarak kurdu. Kendi egemenlik anlayışları farklı ölçütlere dayanan kabilelerin Asur baskısına karşı bir araya gelmeleri sonucu ortaya çıkan Urartu Devleti'nin izleyeceği modelin Asur olması kaçınılmazdı. Bu nedenle, Urartunun yazısı da Asur'da yy'lardan beri kullanılan çivi yazısının yeni Asur yazı biçimi olmuştur. Urartu Krallığı, yazısını en güçlü ekonomik rakibi ve düşmanı olan Asur'dan almakla eski Ön Asya'nın geleneksel kültür dünyasına da girmiş oldu.

Urartu Yazıtlarında Assur Etkisi 2

- Urartu'ya ait en erken yazıt, Asurca olarak Urartu Kralı I. Sarduri tarafından Yeni Asur çivi yazısı kullanılarak Van kalesinin batı eteğinde yüksekçe bir platform oluşturan büyük bloklar üzerine yazılı 6 ayrı kopya halinde görülmektedir (bkz. Res. 2a-b). Van kalesi üzerinde, küçük bir niş içerisinde, büyük oranda tahrip olan ve kurban hayvanları listesini içeren yazıt da yalnızca Asurca olduğundan yine bu krala tarihlendirilmektedir.

İkidilli Urartu Yazıtları

- Daha sonraki Urartu Kralları'nın iki dilli yazıtlar yazdırmalarını ise, yazı kabulünün bir aşaması olarak değil, Asurca konuşan insanların fazla olduğu sınır bölgelerinde her ne kadar okuryazar sayısı düşük olsa da hem Urartu hem de Asur toplumuna hitap etme isteği olarak görülür. Zagros dağlarındaki Urartuca-Asurca olmak üzere iki dilli yazılmış olan Kelişin ve Topzava stellerinin bu maksatla oluşturulduğu düşünülür. Sınır bölgesi olmadığı halde, Urartuca-Asurca iki dilli bir yazıt da Van'daki Kevenli Köyü'nde bulunmuştur. Yazıtın, savaşta Urartu orduları tarafından sürülerek işgücü sağlamak amacıyla bu bölgeye yerleştirilen Asurlu sivil esirler için orada bulunduğu belirtilir (Dinçol 2005: 112).

Resim 8: Kevenli Yazıtı (Dinçol-Kavaklı: 1978)

Urartuda okur-yazarlık

- Urartu Dili ilk kez Kral Sarduri'nin yerine Urartu tahtına geçen oğlu İşpuini tarafından yazıtlarda uygulanmaya başlamıştır. Sonraki krallar da bu geleneği devam ettirerek Urartuca birçok yazıt yazdırmışlardır. Urartu sınırları içerisinde dönemin Mezopotamya'sında olduğu gibi okur yazarlığın oluşması için bir idari merkezin oluşturulduğu düşünülebilir (Zimansky 1998: 100; Dinçol 2005: 112-113).

Yazıtlardaki çivi yazısı işaretleri

- Akad ve Yeni Asur yazı sisteminde 600'den fazla çivi yazısı işareti bulunmasına karşın Urartular sadece bunların 160 kadarını kullanmışlardı. Urartunun kendine model aldığı Asur çivi yazısındaki işaretler çok anlama gelirken, Urartu çivi yazısındaki işaretler bir veya iki anlam ifade etmektedir. Bundan dolayı Urartu yazı sisteminin, kaynağı olan Asur yazı sistemine göre daha kolay olduğu söylenebilir. Asur'un binlerce yıllık Mezopotamya kültür mirasını devam ettirme rolü düşünüldüğünde, dil ve yazı sistemindeki bu zenginliğin nedenini sorgulamak da yersiz olacaktır. Çivi yazısını kullanan tüm halklarda olduğu gibi, Urartu çivi yazısı da soldan sağa okunmaktaydı. Yazıtlardan Urartulu yazı ustalarının kayalara ve taşlara yazıyı işlemeden önce genellikle satır çizgilerini yerleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu gelenek Urartu'ya özgü olarak görülmektedir

Yazıtların özellikleri 1

- Yazıda sözcükler boşluklar bırakılarak birbirlerinden ayrılmaktadır. Her zaman sistematik bir şekilde olmasa da sözcükler arasında bir sözcük ayracının da kullanıldığı görülmektedir. Sözcükler satır sonunda bölünmemekte, bunun yerine bazı heceler arasında fazla mesafe bırakılmakta ya da sözcük aralarına fazla sayıda ünlü konulmaktaydı. Urartu metinlerinde yaygın olmamakla birlikte sözcüklerin kısaltıldığı da görülür

Yazıtların özellikleri 2

- Urartu yazıtlarındaki diğer bir özellik Urartu anıtsal çivi yazısındaki bir ayrıcalıktır ki bu da taş ve metaller üzerinde uzun yatay çivi işaretlerinin dikey çivi işaretleriyle kesiştikleri yerlerde birbirlerinden ayrılmasıdır. Böylece, taşın yüzeyinin parçalanması engellenmek istenmiştir. Kil tabletler ve bullalar üzerindeki yazılarda ise kesişen işaretlerle karşılaşmaktayız (Salvini 2006: 207).

3.2.3. Urartu ivi Yazısı Sistemi

- Asur yazıtlarında olduğu gibi Urartu yazıtlarının oluşturulmasını sağlayan yazı sisteminde de *heceler, ideogram olarak belirtilen kavram yazılar ve determinatif de denilen belirteçler bulunmaktadır (Dinçol 2001: 23-24) (bkz. Urartu ivi Yazısının İşaret Listesi).*

3.2.3.1. Heceler (Syllabae)

- Urartu yazı sisteminde bulunan ve tek başına kullanılabilen 4 ünlü (*a, e, i, u*) *hece sesi ayırt edilmektedir. Hece işaretlerinden tespit edilebildiği kadarıyla, iki sesli olarak: 57 ünsüz + ünlü ses işareti (ta, sa, me gibi) ve bundan daha az olarak 19 ünlü + ünsüz ses işareti (an, el, ir gibi) bulunmaktadır. Asur çivi yazısında sıklıkla görülen bazı ünlü+ünsüz ses değerleri, (aK, iK, uK, ih, uh, im, um, en, in, un, uT gibi) Urartu yazı sisteminde henüz tespit edilememiştir.*

Hece değerleri

- Urartu yazı sisteminden kaynaklanan bu türden kısıtlamalardan dolayı dilin ses değerleri hakkında birçok değişik görüő de bulunmaktadır. Bunlardan birine göre, bazı durumlarda *ünsüz + ünlü şeklinde görülen ses değeri aslında sadece ünsüz (örneğin **k**)ya da ünlü + ünsüz ses değerine (örneğin **uk**) sahiptir. Bazı erken dönem yazıtlarında ergatif ekinin **-iş** ses değerleriyle yazıldığı düşünölürdü. Şimdi ise bu eki karşılayan ses değerinin **-şe'** olduğu anlaşılmıştır. Urartu çivi yazısında bulunmadığından bazı işaretler örneğin **uk** (ünlü + ünsüz) hecesi sözcük içindeki bir sesin benzeşmesine bağlı olarak **ku** (ünsüz + ünlü) şeklini alabilmektedir. Bu biçimde yazıda gerçekleşen sesbilimsel değişimlere başka sözcüklerde de karşılaştaktayız:*

Hece farklılaşmaları

- *ši-di-iš-tú-ni > ši-di-ši-tu-ni (šidu-: inşa etmek);*
- *ta-ar-ma-ni-li > ta-ra-ma-na (çeşme, kaynak).*

Urartu hece yazısı sistemi

- Urartu yazı sisteminde bulunan ***mi*** ve ***ne*** heceleri sadece tek bir hece değeriyle bulunmayabilmektedir. Bu birimlerden ***me*** hecesini karşılayan yazı işareti çevirilerde ayrıca ***mi*** hecesi için de kullanılabilmektedir. Urartu Kralı “Minua”nın aynı zamanda “Menua” olarak da telafuzu mümkündür. Aynı şekilde ***ni*** hecesi ***ne*** hecesini de karşılayacak şekilde kullanılabilmektedir.

Hece farklılıkları ve üç sesliler

- Ses değerlerinden apostroflu '**a** sesi **wa** sesinin değişkeni olarak birçok durumda kullanılabilmektedir. Asurca'da kullanılmayan, fakat Urartu'nun yazıda uyguladığı bir kaç hece değeri de bulunmaktadır. Örneğin: **ga**, **gi** ve **gu** bunlardan bazılarıdır(bu işaretlerin **ya**, **yi** ve **yu** olarak seslendirildiği düşünülmektedir). Üç sesli olarak, 20 (ünsüz+ünlü+ünsüz) hece sesi işareti (**hal**, **šur** gibi) bulunmaktadır (Wilhelm 2004-b: 120). Üç sesli işaretlerin de Asurca ile kıyaslanınca oldukça az sayıda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3.2.3.2. İdeogramlar (Kavramyazılar)

- Mısır resim yazısında (hiyeroglif) olduğu gibi Önasya'nın çivi yazısında da ideogramlar oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Sümer kökenli olduklarından bu işaretlere “sümerogram” veya belli bir simgeyi ifade ettiği için “logogram” da denmektedir. Urartu çivi yazısındaki ideogramlar tespit edildikten sonra bunların transkripsiyonları Sümerce'deki anlamsal içeriklerine göre yorumlanmıştır.

Kavram yazı (İdeogram) özelliği

- İdeogramlar genellikle sözcüğün önüne gelerek tek başlarına sadece anlatılmak istenen varlığı yani “toprak”, “su”, “ülke”, “kral”, ve “tanrı” gibi kavramları ifade ederler. Bu işaretlerin okunuşları farklı olsa da Urartular gibi çivi yazısını kullanmış olan diğer halklar tarafından da aynı şekilde yazılarak aynı anlamsal içeriği sunarlar. Örneğin, bu dillerin tümünde “kral” anlamını vererek aynı şekilde yazılan ideogram işareti, Sümerce’de *lugal*, Akadca’da *šarru*, Hititçe’de *haššu-*; Hurrice’de *iwri-* ve Urartuca’da *ereli* olarak okunmaktadır (Friedrich 2000: 54).

Kavram yazının anlaşılrlığı

- Kavram yazı, bir İngilizin ve İngilizce bilmeyen bir Türk'ün “sigara içilmez” levhasına bakarak uyarıyı farklı şekillerde seslendirmeleri fakat aynı anlamsal çağrışımı “sigara içilemeyeceğini” zihinlerinde canlandırmaları gibi düşünülebilir. Yani gündelik hayatta karşımıza çıkan simgelerin her biri aslında birer kavram yazıdır.

3.2.3.3. Belirteçler

- Çivi yazısı sisteminde belirteçler, sözcüklerin ifade ettikleri varlık ve nesnelerin ait oldukları sınıfları belirten işaretlerdir. Belirteçlerin belirttiği iki tür kategori bulunmaktadır. Bunlardan ilki nesnelerin yapıldığı maddeleri (*ağaç, metal, toprak gibi*), ikincisi ise söz konusu nesne veya varlığın ait olduğu grup veya cinsiyeti (*ülke, insan, erkek, tanrı, hayvan gibi*) belirtir. Belirteçler genellikle sözcüklerin önünde “ön belirteç” ya da nadiren sonunda “art belirteç” olarak bulunabilirler.

Belirteç özelliği

- Kavram yazılar gibi belirteçler de Urartu Dili ve diğerk tüm çivi yazılı dillerde aynı yazı değeriine sahiptir. Belirteçler aracılığıyla çivi yazısıyla yazılmış ama bilinmeyen bir dile ait coğrafi adlar ve tanrı, kadın, erkek gibi cins adları saptanabilir. Bu özellikleriyle belirteçler çivi yazısının çözümünde büyük yardım sağlamaktadır. Transkripsiyonlarda belirteçleri niteledikleri sözcüklerin üst kısmında, büyük harflerle yazılmış belirtici değerler olarak (KUR = Ülke, belirteçi gibi) görmekteyiz.

Belirteçin diğer yazı öğelerinden ayrımının yapılması

- Urartu çivi yazısı sistemindeki bu üç farklı yazı özelliği, Urartular'ın Bastam'da kurmuş oldukları kalenin Urartu Dili'nde yazılmış eski adında bulunabilir: *MRu-sa-a-i URU.TUR: "Rusa'nın Küçük Şehri"; İlk işaret olan: M bazen de (l): bir belirteçtir ve bir sonraki sözcüğün cinsel niteliğini (M: masculinum: Eril) belirtmektedir. Bu telafuzu olmayan tamamıyla gösterimsel bir ayraçtır ve basit dikey bir çivi işaretiyle gösterilir.*

- *Ru-sa: belirtecin işaret ettiği şahıs yani Urartu Kralları'ndan birinin adıdır ve bu iki ayrı hece işareti ile belirtilmiştir. Rusa'dan sonraki -a: ünlü hecesi, Urartular'ın uzun ünlüleri bu şekildeki çift ünlülerle belirttikleri şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca yazı şeridini doldurmak gibi stilistik kaygılarla da bu işlemin gerçekleştirildiği düşünülebilir.*

- Diğer ünlü işareti olan *-i: iyelik (possessivum) ekidir ve sözcüğe Rusa'nın anlamını vererek sahiplik belirtmektedir. Rusa'nın küçük şehri adı içerisinde bulunan son iki işaret URU.TUR: birer ideogramdır. URU: "şehir"; TUR: "küçük" > "küçük şehir" anlamlarını vererek sıfat tamlaması şeklinde bir nitelenen kavramı ifade etmektedir (Zimansky 1998: 103).*

- Urartu Dili ve yazı sisteminin anlaşılmasında etkili olan unsurları genel olarak şu şekilde özetleyebiliriz: Urartu Dili'nin çözümlenmesinde temel kaynaklar Urartu yazıtları olmuştur. Yazıtların oluşturulmasını sağlayan çivi yazısı sisteminin bileşenleri yazının kaynağı olan dil ve yazıyı kullanan farklı dillere ait yazıtlarda bu bileşenlerin yapısal ve işlevsel konumlarının belirlenmesi ile anlaşılmıştır. Yazıtlardaki bilgilerin anlaşılmasında belirli yapısal konuma sahip olan bu birimlerin bir metin ya da tümce içinde aynı işlevleri yerine getiriyor olması etkili olmuştur.

- Hecelerle oluşan sözcüklerin anlamlı bir bütün oluşturması gereği ve araştırmacının metnin bağlamına dayalı çıkarımlama yapabilmesi yazıtların içeriğindeki bilginin anlaşılmasına katkısı olan diğerk unsurlardır. Urartuca ve Hurice gibi benzer dilbilgisel ve sözlüksel özelliklere sahip dillere ait metinlerin karşılaştırılması da metin içi bilginin içeriğinin anlaşılmasında ayrıca etkili olmuştur.

Resim 15: Van Müzesinde bulunan Karahan bazalt steli (Dinçol-Kavaklı: 1978)

- Yazıt 3 (Resim 15): Karahan Bazalt Steli: Çeviriyazı-Transkripsiyon
- *DHal-di-i-ni uš-ma-a-ši-ni-ni DHal-di-i-e e-ú-ri-i-e MMe-i-nu-ú-a-še MIš-pu-ú-i-ni-hi-ni-še i-ni pu-lu-si-e ku-ú-gu-ú-ni MMe-i-nu-ú-a-ni MIš-pu-ú-i-ni-e-hi MAN tar-a-i-e MAN al-su-i-ni-e MAN KURBi-i-a-i-na-e a-lu-si URUTu-úš-pa-a URU DHal-di-i-ni-ni uš-ma-a-ši-i-ni DHal-di-i-e e-ú-ri-i-e [MMe]-i-nu-ú-a-še [MIš-pu]-ú-i-ni-hi-ni-še []-xx*
- Yazıt 3: Türkçe Çeviri
- Tanrı Haldi'nin kudreti sayesinde, tanrı Haldi'ye, efendiye, İşpuini oğlu Minua bu steli adadı. Minua, kudretli Kral, büyük Kral, Biai Ülkesi'nin Kralı, Tuşpa Şehri'nin efendisi(dir). Tanrı Haldi'nin sayesinde, Tanrı Haldi'ye efendiye, İşpuini oğlu Minua ... (Dinçol-Kavaklı 1978: 23-24).

Kanal Yazıtı

- Yazıt 2 (Çizim 3): Kanal Yazıtı: Çeviriyazı-Transkripsiyon
- ^DHal-di-ni-ni uš-ma-ši-ni ^MMi-nu-a-še (1) ^Mİš-pu-u-i-ni-hi-ni-še i-ni pi-i-li-e(2) a-gu-ni ^MMi-nu-a-i pi-i-li ti-i-ni (3) DHal-di-ni-ni al-su-ši-ni M Mi-nu-a-ni (4) MAN DAN-NU MAN al-su-i-ni MAN KURBi-i-a-i-na-e (5) a-lu-u-si URUTu-uš-pa-a-e URU (6) M Mi-nu-a-še a-li-e a-lu-še i-ni DUB-te (7) tú-li-e a-lu-še pi-tú-li-e a-lu-še-e (8) a-i-ni-e i i-ni-li du-li-e a-lu-še (9) ú-li-e-še ti-ú-li-e i-e-še i-ni(10) pi-li-e a-gu-bi tú-ri-ni-ni DHal-di-še (11) DIM-še DUTU-še DINGIRMEŠ-še ma-a-ni DUTU-ni (12) pi-e-i-ni me-i ar-hi ú-ru-li-a-i me-i(13) i-na-i-ni me-i na-a-ra-a a-ú-i-e ú-lu-li(14)
- Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Minua bu kanalı açtı. Adı, Minua kanalı(dır).(1-3) Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, Minua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin Kralı Tuşpa Şehri'nin hükümdarı(dır).(4-6) Minua söyler, her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa(7-9), her kim değişik bir şey, ben bu kanalı açtım derse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, tanrılar, onu güneşin ışığından yoksun etsinler (10-12). Onların arhisini? ve inainisini? yok etsinler, hiçliğe yollasınlar(12-14)

Kanal Yazıtı

- **Türkçe Çeviri**

- Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Minua bu kanalı açtı. Adı, Minua kanalı(dır).(1-3) Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, Minua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin Kralı Tuşpa Şehri'nin hükümdarı(dır).(4-6) Minua söyler, her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa(7-9), her kim değişik bir şey, ben bu kanalı açtım derse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, tanrılar, onu güneşin ışığından yoksun etsinler (10-12). Onların arhisini? ve inainisini? yok etsinler, hiçliğe yollasınlar(12-14) (Payne: 1993-43).

3.2.4. Urartu ivi Yazılı Belgeleri

- Urartu yazıtlarının bulunduğu bölgeler Urartunun coğrafi yayılım alanıyla paralellik göstermektedir. Günümüze kadar 900 civarında Urartu Dili ile yazılmış yazıt tespit edilebilmiştir. Bu yazıtlar, Urartu başkenti Tuşpa (Van) ve Van Gölü havzası merkez olmak üzere, Urmiye Gölü'nün kuzeyi ile Türkiye'ye bakan kesiminde, İran'ın Tebriz Bölgesi ve Ermenistan'ın Erivan Bölgesi'nde daha yoğun olarak bulunmuştur (bkz. Harita 1) (Balkan 1984: 517-518). Urartu yaşam alanının büyük bir kısmını oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nin sert iklim ve zorlu coğrafik koşullarının yanında bölgede kapsamlı araştırma yapılabilmesi için uygun güvenlik koşullarının bulunmamasına bağlı olarak birçok Urartu yazıtına henüz ulaşamadığını düşünebiliriz.

- Eskiçağda kullanılan yazı malzemesinin en önemlilerinden biri olan taş, papirus (bir çeşit bitki) ve parşömen (işlenmiş deri) gibi bir hazırlama teknolojisine ihtiyaç olmaması nedeniyle, ilk seçilen yazı malzemesi olmuştur (Yıldız 2000: 121). Urartu yazıtlarının da büyük bir bölümü, andezit, bazalt ve kireçtaşı gibi taşlar üzerine yazılmışlardır. Bu yazıtlar genellikle kale içlerinde bulunan mimari yapılardaki kolon, sütun, sütun temelleri ile kaya yüzeylerinde ve açık alanlardaki stellerde yer almaktadırlar (Wilhelm 2004-b: 120; Varol 2008: 29)

Resim 9: Çeşitli biçimlerdeki taş bloklar üzerine işlenmiş Urartu Yazıtları (Van Müzesi)

Yazıtların içeriği

- Bunlar krallar tarafından yapılan inşa faaliyetleri, askeri sefer ve zaferler ile az da olsa dinsel etkinlikler gibi konuları sunmak amacıyla yazdırılmışlardır. İnşa yazıtlarına krallığın erken tarihlerinden geç dönemlerine kadar rastlanmaktadır. Bu türden yazıtların en çok Urartu Kralı Minua'ya ve daha az olarak Urartu Krallarından İşpuini, I Argışti ve II. Sarduri Dönemine tarihlendiğini görmekteyiz. Askeri zaferleri anlatan yazıtlar ise en çok İşpuini, Minua, I. Argışti ve II. Sarduri Dönemine aittir. Bu türden yazıtların bazılarında yazıtın hangi kral tarafından yaptırıldığı ve yazıtı tahrip edenlere karşı bir beddua metni ekli bulunur. Bazılarında ise tanrılar için gereken kurbanlar sıralanır ya da tanrılardan kralı koruması ve kollaması istenir (Payne 2006: 4-5).

Yazı malzemesi 1

- Urartu Dili, genellikle kralların icraatlarının çivi yazısıyla anlatıldığı krali yazıtlardan ibaretti. Asur'u örnek alarak iyi örgütlenmiş bir memur devleti olan Urartu'da devlet icraatının bu şekilde öne çıkması doğaldı. Ancak, Mezopotamya'da görülen mitolojik, hukuki ve dini içerik çeşitliliğini Urartu yazıtlarında göremiyoruz. Acaba bu gibi metinler başka bir yazı sistemiyle papirus ya da deri üzerine mi yazılmıştı? Eğer böyle bir uygulama vardıysa bunu kanıtlamak oldukça zordur. Çünkü bu tip malzeme günümüze kadar Doğu Anadolu ikliminde ancak olağanüstü koşullarda gelebilirdi (Dinçol 2003: 44-45).

Resim 10: Resim 10: Üzerinde Haldi'ye adanmış
mızrak (şuri) yazan bronz eser (Salvini: 2001)

Yazı malzemesi 2

- Urartu'ya ait kısa yazıtlar ise genellikle bronz eserler üzerinde kralî ve tanrısal mülkiyetlerin ve sahiplerinin adlarının belirtilmesi için kullanıldığı görülür. Ayrıca birçok pithos çömlek üzerinde bunların kapasitelerini gösteren kısa yazıtları da görebilmekteyiz. Bunlar genelde saray ve magazin yapılarında ortaya çıkarılmışlardır (Res. 10).

Yazıtların dağılımı

- Sayıları 300'den fazla olan bronz eserlerin yarısı II. Sarduri Dönemi'ne, diğer yarısının büyük bir kısmı İşpuini, Minua ve I. Argiştı Dönemine, geri kalanlar ise İnuşpia, I. Rusa, II. Argiştı, II. Rusa, III. Rusa ve IV. Sarduri Dönemine aittir (Payne 2006: 4-5). Ayrıca metal mutfak eşyaları, levhalar, taş boncuklar ve bilezikler üzerinde de kısa yazıtlar görülebilmektedir. Üzerinde yalnızca kapasitelerini belirten yazıt bulunan 120 kadar iri çanak çömlek ve pithos, Toprakkale, Kevenli, Çavuştepe, Adilcevaz, Altıntepe, Karmir-Blur, Batsam, Erivan ve Ayanis kazılarında ele geçirilmiştir.

Yazı malzemesi 3

- Mezopotamya'nın geleneksel yazı malzemesi olan kil tablet (*tuppu*), Anadolu'da Hititler döneminde yaygın olarak kullanılmıştı. Fakat Urartu egemenlik alanını kapsayan bölgelerdeki merkezlerde yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen kil tablet sayısı oldukça azdır. Otuz civarındaki kil tablet Toprakkale, Çavuştepe, Karmir-Blur, Bastam ve son yıllarda yapılan Yukarı Anzaf ve Ayanis kazılarında bulunmuştur. Bunlar genellikle malzeme listeleri gibi ekonomik işlerle ilgili belgeler ile merkezden memurlara gönderilen ve kralın çeşitli talimatlarını içeren mektuplardır (Res. 11).Van Müz. Tbl

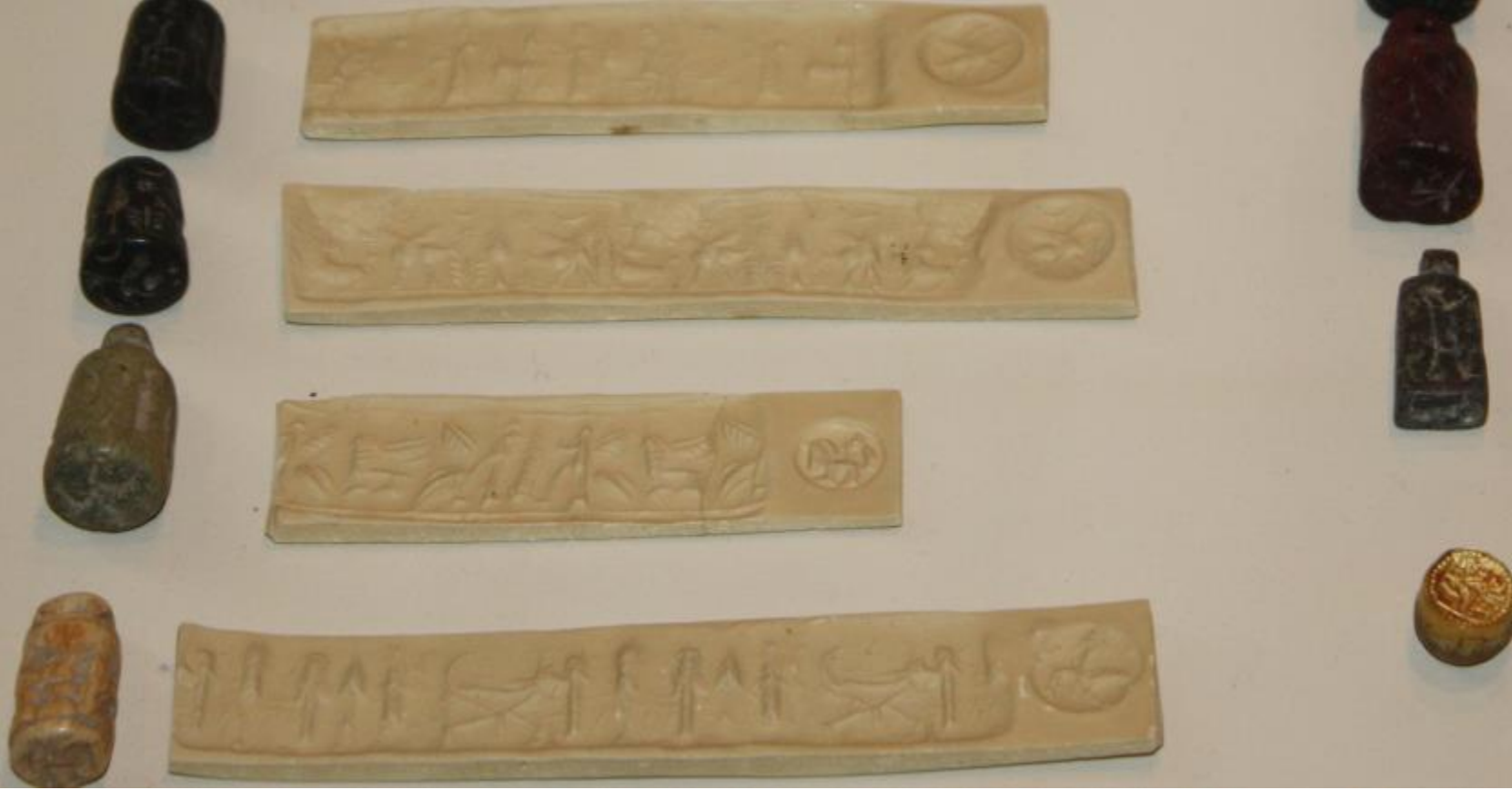
Resim 11: Van Müzesinde bulunan Urartu Dönemine ait kil tablet

- Kil tablet halindeki bu mektuplar içeriklerinin gerçekliğini kanıtlamak üzere, bütün eski Önasya'da olduğu gibi gönderenin mührüyle mühürlenmişlerdi. Urartu'da kil tabletlerin yaygın olarak kullanılmamış olması, Urartu'nun bunları kullanım ihtiyacının azlığından çok arkeolojik araştırmaların yetersizliğinden de kaynaklanabilir. Urartu mühürlerinin bazılarında tasvirler yanında yazıya da yer verilmiştir. Genelde kralî ve resmi memur mühürlerinde yer alan yazıtlarda çoğu zaman mührün sahibine ait bilgilere de yer verilmektedir. Örneğin, Ayanis kalesi VII nolu alanda bulunan bir bulla (kil topak) üzerindeki mühür baskısında, "Argiştı oğlu Rusa'nın mührü" (Çiz. 1) ve bir başka mühür baskısında ise "X evinin mührü(dür)" ifadeleri yer almaktadır (Abay 2001: 327-329).

Çizim 1: Üzerinde Argişti oğlu Rusa'nın mührü yazan mühr baskısı (Abay: 2001)

Daha çok silindir damga mühürlerde bazen de damga mühürlerde yer alan Urartu ivi yazısı, bullalar üzerindeki baskılarda da görülmektedir (Res. 12)

Resim 13: Van müzesinde bulunan çeşitli biçimlerdeki Urartu çivi yazılı bullaları

Urartu hâkimiyet alanındaki 950'den fazla bulla
Toprakkale, Karmir-Blur, Bastam ve Ayanis
kazılarında bulunmuştur (Payne 1995: 4) (Res. 9).

4. Urartuca'nın Dilbilgisel Özellikleri

4.1. Sesbilimsel Özellikler (Phonologia)

- Son konuşucusu da ölmüş ve sesli kaydı bulunmayan dillerin sesbilimsel özelliklerini Urartuca'da olduğu gibi yazılı belgelerden öğrenmek zorundayız. Eğer yazı dilin bütün ses değerlerini yansıtmıyorsa incelenen dile ait ses özellikleri de tam olarak anlaşılamaz. Urartu Dili'nin ses değerleri Asur yazısının verileriyle sınırlı olduğundan Urartuca için de bu kısıtlılık söz konusudur (bkz. 3.2.3). Semitik Asur Dili'nin ses gereksinimlerine uygun olan Asur çivi yazısı -bazı araştırmacılarca Kafkas kökenli olduğu düşünülen (bkz. 3.1.2)- Urartu Dili'nin ses değerlerini tam olarak yansıtmakta yetersizlik yaratabilir. Yani, bazen yazı simgeleri dilin kullanımını sağlayan tüm sesleri ifade edemez.

- Bu durum yazının bir dilden başka bir dile geçerken kullanılmasında sıklıkla görülebilmektedir (bkz. 3.2.2). Örneğin günümüzde Latin yazı simgelerini kullanan birçok ulusun alfabesindeki aynı harfler farklı sesleri gösterebilmektedir. Urartular, bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi Kafkasya kökenli bir halk topluluğu, dilleri de Kafkas dilleri grubundan ise, bu dillerde Semitik dillere çok yabancı olan sürtünme sesleri bulunmaktadır. Asurcanın da içinde bulunduğu Sami dillerine yabancı, ama Urartuca'da olma olasılığı yüksek olan sürtünme sesleri Asur yazı işaretleriyle sunulamaz. Bu nedenlerden dolayı, Urartu yazıtlarında bulunan bazı yazı simgelerine ait ses değerlerinin, tamamıyla doğru bir telafuzu yansıtmadığı da düşünülebilir (Melikişvili 1971: 21).

4.1.1. Ünlüler ve Ünsüzler (Vocales et Consonantes)

- Urartu yazıtları incelendiğinde, -a-, -e-, -i-, ve -u- ünlülerinin dilin yazı sisteminde var olduğu anlaşılır. Urartu Dili'nde -o- ünlüsünün bulunduğu düşünülse de bu sesi yansıtan yazı değeri yazıtlarda ifade edilmemektedir. Fakat bazı Urartu metinlerinde adı geçen Qulha Ülkesi, daha sonraki Antik Çağ yerleşimlerinden Kolhis ile eşlenmektedir. Her iki yerleşim adı arasındaki sesletim benzerliğinin de gösterdiği gibi Qulha ismi Kolha'ya çok yakındır. Bundan dolayı -u- sesini veren çivi yazısı simgesinin aynı zamanda -o- sesini de yansıttığı düşünülür (Melikişvili 1971: 21).

Urartucunun ses dizgesi

- Urartu çivi yazısında bulunan ünsüz sesler ise şunlardır:
- *-b-, -d-, -g-, -j -, -k- (vurgulu k),*
- *-l-, -m-, -n-, -p-, -q- (Türkçe'deki -ka- sesi gibi),*
- *-s-, (vurgulu s) -ts-, -s-, -š- (Türkçe'deki -ş- sesi gibi),*
- *-t-, -ṭ- (vurgulu -t- sesi), -z-(sesli -s- sesi değerinde),*
- *-r-, -w-, -y-, -h- (nefesli ses)*

Ses değerlerinde farklılaşmalar

- Urartuca'daki seslerin yukarıdaki telafuzları, eskiçağ bilimleri uzmanları ve tarihsel dilbilim araştırmacıları tarafından ortaya çıkartılan ses değerleridir. Bunlardan *-w- ve -y- yarı ünlü sesleri için kanıtlar dolaylı şekildedir. Bu seslerin -ni -i-e, a-i-u, a-ú-i sesleriyle birlikte telafuz edildiği düşünölmektedir (Wilhelm 2004b: 121). Seslendirme ile ilgili ifadelerden bir diğeri -s- ve -š- seslerinin artzamanlı dönüşümleri ile ilgilidir.*

Ses değerlerini belirleme

- Urartular ivi yazısını Asur'dan aldıkları zaman -š- sesini içeren işaretler -s- gibi okunuyordu. (Aynı durum Hititlerde de mevcut: Hitit Krallarından Murřili isminin yakın zaman önce Mursili olarak telafuz edildiği anlaşılmıştır). Bundan dolayı belki de Asur'dan alınan ve -š- sesini içeren işaret aslında -s- sesini veriyordu ve -s- sesini içeren işaret de -š- sesini veriyor olabilirdi (Melikiřvili 1971: 22). Sözcük başlarında diř ve çift dudak seslerini veren nsz kümelerinin varlığı yazı sisteminden dolayı belirsizdir: Th, Tg-, Tq-, Ph-, Pq-, Pr-, Pš-, ve Pt- bunlardan bazılarıdır. Bunun dişında, eski Türkçede olduğu gibi r- ile başlayan Urartuca sözcük bulunmamaktadır. Urartu Kralı Rusa, büyük bir olasılıkla, Ursa olarak telafuz ediliyordu (Wilhelm 2004-b: 121-122; Varol 2008: 31).

4.1.2. Sesbilimsel Kurallar

- Urartuca'nın sözcük yapısında birçok sesbilimsel kuralla karşılaşmaktayız. Bunlardan biri *-g- sesinin kaynaştırma ünsüzü (boşluk doldurucu ses) olarak kullanılmasıdır. Bu kural Urartuca ile ilişkilendirilen bazı Kafkas Dilleri'nde de görülmektedir (Melikişvili 1971: 22). Urartuca'da -g- sesinin kaynaştırma ünsüzü olarak kullanıldığının düşünülmesinin nedeni, Urartu metinlerinde geçen bir yer adı olan Ugišti'nin -g- kaynaştırma sesiyle bulunmasına karşın, Asur yazıtlarında bu yer adının Uišti olarak belirtilmesidir (Salvini 2006: 207). Bu kuralı yansıtan diğer bazı örnekler şunlardır: šidauri yerine (bundan sonra >) šidaguri (šidu-: inşa etmek, dikmek); kuiuni > kuiguni (kuiu-: dikmek, inşa etmek); tuai > tuagi (temiz, pak); terai > teragi (uygun yerleştirmek).*

- Urartuca'da bazı ünlü sesler (-i- ve -e-; -i- ve -ie-) arasında benzeşme, düşme ve kaymalar gibi ses olayları görülmektedir. Diğer çivi yazılı dillerle birlikte, Urartu Dili'nin gramer yapısında da bu özelliğe sıklıkla rastlanmaktadır. Sesler arasında benzeşmeler olmasına rağmen sözcüklerin anlamları değişmemektedir. Bunlardan -i- ve -e- arasındaki ses benzeşmelerine örnek olarak: nuna-bi > nunabe (nuna-: (önüne) gelmek, be: 3. tek.şah.geç.zam. eki); kuṭubi > kuṭube (kutu-: öne almak, ileri çekmek); niribi > niribe (nir(i)bi/e: büyük baş hayvan, sürü); pi-li > pi-le (kanal).

- Örneklerden görüldüğü gibi, durum ekleri geldiği zaman, *Biaini* isminin sonundaki *-i-* sesi düşmektedir. *Urartuca*'da sıfat yapımında kullanılan ek *-usi(ni)*'dir. Bu ek kullanıldığı zaman ses düşmesi görülebilmektedir: *ereli*: “kral”; *erelini-usi* > *erelinusi* (LUGAL-nusi): “krallı”: *-i-* sesi düşmektedir. Geçmiş zaman 3. çoğul şahıs eki *-itu-*'dur. Bu ek *-u-* ile biten geçişli bir fiile eklenirse genellikle ses düşmesi meydana gelir. Geçmiş zaman 3. çoğul şahıs eki olan *-itu-* ekini aldığı zaman fiil içindeki *-ui-'nin -i-'* ye kısaldığı görülür: *atu-itu* > ***atitu*** (*yendiler, tahrip ettiler*); *atganadu-itu* > ***atganaditu*** (*önlerine aldılar*); *harharšu-itu* > ***harharšitu*** (*tahrip ettiler, yağmaladılar*); *haiu-itu* > ***haitu*** (*götürdüler, fethettiler*).

- Çift ünlülerden -ai-, -au- veya -ae-, -a-’ya kısalır: ^{URU}Tušpae patari > ^{URU}Tušpa patari (Tuşpa şehri); babaini > babani (dağlık); ^MMinua-ini > ^MMinuani; -au- > -a-’ya kısalır: ^{KUR}Biainaue > ^{KUR}Biainae, ^DHaldinaue > ^DHaldinae, tiau-ni > tiani (söylemek, konuşmak). Bazı metinlerde de -i/ea- > -i/e-’ye kısaldığı görülür: ^{KUR}Liqi-aue > ^{KUR}Liqiue, Ayrıca, ^{KUR}Urme-aue > ^{KUR}Urmeue ve ^{KUR}Zabahae-aue > ^{KUR}Zabahaeue adlarında da ses düşmesi görülmektedir. “Önde” anlamını taşıyan son ek -kai özellikle kişi adlarıyla kullanılınca, -ka’ya dönüşmekte ve ön ek olarak görülmektedir: uki: “benim”, kaiuki: “benim önümde”, kaiuki’deki -iu- -u-’ya dönüşür ve aynı anlamı vererek kauki olur.

- “Herhangi biri” anlamına gelen *ainiei* > *aniei*’ye dönüşür. “Sürekli” anlamını veren *aišei* > *ašei*’ye dönüşür. “Yer, dünya” anlamlarını veren *qiurani*’deki -iu- çift ünlüsü -i-’ ye dönüşür ve *qirani* olur. Ayrıca: ^{KUR}*Biainaue* > ^{KUR}*Bianae*; ^{KUR}*Biainaidi* > ^{KUR}*Bianaidi* ve ^{KUR}*Biainadi* adları içinde ses düşmesi görülmektedir. Urartuca’da benzeşmeye ve farklılaşmaya uğramış sözcüklerle de karşılaşmaktayız: -l- ve -n- sesleri arasında benzeşme ve farklılaşma görülebilmektedir: *burgalani* ve *burganani* ya da, *burganali* ve *burgalali* (kaleler) arasında benzeşme ve değişmeler görülür

- İç ek olan *-id* bazı durumlarda bir sonraki ünlü sesi benzeştirmektedir: *še-(i)r-id-it-u > še-i-ri-du-tú* (ayrı); *su-id-it-u > su-ú-i-du-tu* (atmak). Ayrıca, bir hecenin tamamıyla ortadan kalktığı da görülebilmektedir: *kuguiu > kuiu* (dikmek, inşa etmek). Urartuca'da *-r-* ve *-l-* ötümlü ünsüzleri ile biten eylem tabanlarına geçişlilik göstergesi olan *-u-* ünlüsü ile başlayan bir ek geldiğinde geriye doğru farklılaşma gerçekleşerek hece kaybı olmaktadır:
- *turu-le > tule* (*turu-*: kırmak, tahrip etmek, yok etmek); *teru-li > teli* (*teru-*: koymak, yerleştirmek, tahkim etmek); *šepuiaru-le > šepuiale* (*šepuiaru-*:bozmak, mahfetmek); *kulu-le > kule* (*kulu-*: terketmek, ayrılmak, bırakmak).

- Geçişli eylemin geçmiş zaman 3. tekil şahıs eki olan *-me* eyleme eklendiğinde hece kaybı oluşmaktadır: *aruni-me* > *arume*; (ona verdi). Geçişli eylemin 1. tekil şahıs geçmiş zaman eki *-li* ile hece kaybı oluşmaktadır: *kulu-li* > *kuli* (terk ettim, bıraktım). Urartu yazıtlarında ayrıca *eia* ve *eai* zincirleme ünlüleri ile sahiplik bildiren *-alhi* ve *-hali* sonekleri arasında ses aktarımı (metathesis) olduğu anlaşılmaktadır (Wilhelm 2004-b: 124,126).
- Hurrice ve Urartuca genellikle sözcüklerin sondan bir önceki hecelerinin vurgulu oldukları belirtilmektedir. Bazı durumlarda vurgu, ünlü değişimlerine (uzatma/alçaltma) sebep olmaktadır: Hurr. *túri* “alçak/kısa” > *turē=na* (Wilhelm 2004a: 100).

4.2. Biçimsözdizimsel Özellikler

- Bir dilin biçimsözdizimsel özelliği, hem biçimsel hem de sözdizimsel özellikleri içinde barındıran bir arakesit olarak belirtilebilir. Tümce kurulmasını sağlayan sözcüksel birimler birbirinden bağımsız değildir. Urartu Dili, tipolojik olarak genellikle sondan eklemeli bir dil olma özelliği sergilemesi ve tümce kurulumunda ergatif yapının ayırıcı işlevine sahip olmasıyla dikkat çekmektedir (bkz. 3.1.1.). Urartuca adlar üzerinde yapısal olarak işaretlenen eril ve dişil cinsiyet ayrımı yoktur fakat adların tekil ve çoğul olarak iki türlü sayısal ifadesinin olduğu anlaşılır. Ad çekimlerinde ise, tümce kurulumunu sağlayan geçişli ve geçişsiz eylemleri birbirinden ayıran ergatif yapının ayırıcı özelliği dikkat çekmektedir.

4.2.1. Ad Soylu Sözcüklerin Türetimi

- Sözcük, ses, anlam ve diziliş görünüşleri ile ilgili açıklamaların kesişme noktasıdır. Sesler etkileşime girdiğinde, tümceler oluştuğunda ve çok anlamlılık ortaya çıktığında çoğu zaman sözcük merkezli açıklamalar yapılır. *Ekleme* ise belirgin bir köke, kök sözcükler bulunmadan görünemeyen biçimbilimsel öğeleri ek olarak getirme işidir. Diller arasında en yaygın eklenme, kök ya da tabanların sonuna “sona eklenme” ile gerçekleşir

- Urartuca'daki tüm ad soylu sözcüklerin sona eklenmeler yoluyla oluştuğunu görmekteyiz. Yazılı belgelerde geçen **bütün Urartuca adların (belki de yazı sisteminin kısıtlamalarından dolayı), bir ünlü ses ile sona erdiği anlaşılır.** Genellikle adlar *-i- ünlüsü ile bitmektedir:* *pili: "kanal", huradi: "savaşçı", euri: "bey, efendi". Bazen -i- ünlüsünün -e- ve -ie-ye değişimi ile: zilbi > zilbe "nesil, aile", niribi > niribe "büyükbaş hayvan", zari > zarie "meyve bahçesi", susi > susie "tapınak" olabilmektedir. Daha az olarak -e- ünlüsü ile biten: aše: "insan (aše: kalkan)"; -a- ünlüsü ile biten: qiura: "yer, dünya"; ve -u- ünlüsü ile biten: ^Mlutu: "kadın" gibi adlar da bulunmaktadır.*

- Ergatif durum eki -še ayrıca soyut adlar yapmakta kullanılır: ušmaše: “güç”, ulguše: “hayat”, pisuše: “sevinç”. Eylem köklerinden adlar türetmek için de -še ekinden yararlanılmaktadır: aru: “vermek”, aruše: “iyilik, iyi davranış, himaye”; izidu: “emretmek”, iziduše: “emir”; zadu: “inşa etmek”, zaduše: “yapı, inşaat”; manu: “olmak”, manuše: “varoluş”. Ayrıca -še adsıl tabanlara da eklenir ve addan ad türetme eki olarak kullanılarak yeni anlamlar oluşturur: alsui: “büyük”, alšuisse: “büyüklük”. Bazı -še ile biten sözcükler de tamamen somut anlamlıdırlar: šuše: “küçükbaş hayvan”, meše: “haraç”, gunuše: “savaş”. Bir başka soyut ad yapmaya yarayan ek –tuhi’ dir: Yarı ideogram yazılış ile LUGAL-tuhi (ereli - tuhi): “krallık”; taršua: “insan”, taršuatuhi: “kahramanlık, erkeklik”.

- Urartu Dili'nde bir şeyin ya da bir kimsenin başka bir şey ya da bir kimseye ait olduğunu belirtmek için bağımlı sahiplik belirtme eki *-hi/e(ni)* kullanılmaktadır: ^M*Minuahini*: “Minua’ya ait”; ^M*Argištihini*: “Argiştaye ait”; ^M*Rusahini*: “Rusaya ait”; ^M*Taririhaini*: “Tariraya ait”. Rusçadaki *-ov* ve Gürcü Dili'ndeki *-vili* gibi Urartuca'daki *-hini* eki birinin oğlu anlamını vermek için kullanılabilmektedir: ^M^D*Sardurihi(ni)*: “Sardurioğlu”; ^M*İšpuinihi(ni)*: “İšpuinioğlu”; Sahiplik bildirmek için *-ini* eki de kullanılabilmektedir: ^M*Minua-ini hubi*: “Minua’ya ait vadi”; ^D*Haldi-ini-li KÁ*: “Haldi’nin büyük kapıları”; ^D*Haldi-ini Glššuri/e*: “Tanrı Haldi’nin silahı”; *LUGAL - lili KUREtiuhinili*: “Etiu Ülkesi’nin Kralları”; ^M^d*Sarduri-ini-li kurili*: “Sarduri’nin ayakları”, ^{KUR}*Biainişe*: “Bia ülkesinin insanları” (Ergatif durumda).

- *Sahiplik bildirme ekinin benzer şeklinin -u(e)hi olduğu düşünülmektedir: ^{KUR}Urme-uhi: “Urme ülkesinin”. Bu ek bazen sıfat olan sözcüklerde: taraiuhi: “güçlü, kuvvetli”; bazen de eylemden ad yapmak ŝuhi/e: “donatma, düzen verme”; qarmehi: “kutsama” için kullanılmaktadır. Sıfat yapan önemli eklerden birisi de -usi’ dir: badusi/e: “yüce, büyük, azametli”, LUGAL-nu-si veya LUGAL-si: “kralî”, inusi: “şöyle, şu” (işaret sıfatı). Birçok sözcükte -usi eki tekil anlam ifade ettiği halde, topluluk anlamı katarak sürü, ordu, hazine gibi çoğul anlamlar da verebilmektedir: didguŝi: “sürü”; uriŝhusi: “hazine”.*

- Ayrıca, eylemden ad yapma eki olarak *-ipte* kullanılmaktadır: *usta*: “sefere çıkma”, *ustipte*: “sefer”. Sahiplik belirtme ekini *-li* çoğul eki almış haliyle *-hinili* olarak birçok metinde görebilmekteyiz: ^M*Minuahinili*: “Minuaların”, ^M*Argištihinili*: “Argiştirlerin” gibi. Çalışmanın birçok yerinde örneklendiği gibi şehir ve ülke adlarında *-hali* veya aynı anlamı veren *-alhi* eki görülmektedir. **Urartu Dili’ni incelerken, sıklıkla karşılaşılan ses olaylarına bağımlı farklı görünüm, düzenli bir imla geleneğinin bulunmadığını da göstermektedir.** Hurri-Urartu Dili’nde görülen *-hi* sahiplik eki *-li* çoğul ekinin eklenmesiyle *-hali* şeklini de alabilmektedir. Bunun yanında *-hali* ve *-alhi*, *-ulhi* olarak da görülebilmektedir. Bu türden görünüm, aynı sözcük alanı içindeki *u + a’nın u’ya dönüşerek -ulhi olmasıyla açıklanmaktadır*

4.2.2. Durum Ekleri

- Urartuca'da sekiz ad durumu bulunmaktadır ve durum ekleri doğrudan sözcük tabanına eklenmektedir.

4.2.2.1. Gövde Durumu

- Öncelikle yalın durum ve gövde durumu arasında bir ayrım yapıldığını belirtmemiz gerekir. Urartuca çalışmalarında yalın durum (nominativus) *-ni eki almış ad durumu olarak belirtilir; gövde durumu ise sözcüğün herhangi bir ek almadan görüldüğü durumdur: pulusi: “stel”, pili: “kanal”, qiura: “yer” (dünya), aše: “kalkan”, ^{KUR}Buštu: “Buštu Ülkesi” gibi. Gövde durumunun çoğulu, bir çoğul göstergesi olan -li ekinin sözcük tabanına eklenmesiyle oluşturulur. Sözcük tabanının -li eki ile sonlandığı durumlarda bile çoğul eki olan ikinci -li eklenmektedir: ereli: “kral”, erelili (LUGAL-lili): “krallar”, burgalali: “kaleler”. Gövde durumdaki adlar geçişsiz eylemlerin öznesi olarak görülebilir: ^DHaldikai ^{URU}Ardinidi nunali ^MIšpuini ^MDSardurehe ^MMinua ^MIšpuinihe ...: “Tanrı Haldi’nin önünde Ardini kentine Sarduri oğlu İşpuini (ve) İşpuini oğlu Minua geldiklerinde ...”; ^DHaldi kuruni: Haldi güçlüdür.*

- Geçişli bir eylemle oluşturulan tümcelerin nesneleri gövde durumunda bulunmaktadır:
- ^MMinuaše ^Mİşpuinihiniše ini pili aguni:
- “İşpuini oğlu Minua bu kanal(ı) tesis etti”. Burada nesne olan *pili (kanal)* gövde durumundadır. ^MMinuaše ale ... terubi ini pulusi: “Minua der ki, bu stel(i) ben diktim”. Nesne olan pulusi (stel) yine eksizdir. ^MMinuaše ^Mİşpuinihiniše ^DHalde eure ini suse šidištuni: İşpuini oğlu Minua Tanrı Haldi’ye (efendiye) bu susi tapınağı(nı) yaptırdı. Bu örnekte suse (tapınak) gövde durumundadır. ^MArgištiše ^MMinuahiniše ini ari šuni: “Minua oğlu İşpuini bu tahıl deposu(nu) kurdu”. Tahıl deposu “ari” gövde durumundadır. ^{URU}Meišta hauni: “(O) Meišta *Ülkesi-şehri”(ni) fethetti”. Meišta Ülkesi gövde durumundadır. Šatuali kureli: “(O) ayaklar(ıma) sarıldı”. Kure-li (ayaklar) gövde durumunun çoğuludur

4.2.2.2. “-ni” Durumu

- Nominativus’un karşılığı Türkçe çevirilerde olduğu gibi geleneksel anlamda yalın durum olarak bilinir. Fakat Urartuca araştırmalarında daha önce de belirttiğimiz gibi yalın durumun tekil biçimi *-ni eki ile belirtilmektedir*. Çoğulu ise önce sözcük tabanına *-ni eki getirilmesi ve daha sonra çoğul göstergesi olan -li’nin sözcüğe eklenmesiyle oluşturulur: ^{LU}huradinili “savaşçılar”*. **Gövde durumu ve yalın durumun tümce içindeki işlevsel özellikleri arasındaki fark belirgin değildir.** Fakat yalın durum eki *-ni’nin gösterme adılı olan -i(ni)’nin anlamsal özelliğiyle ilgili olduğu düşünülebilir*. İngilizce’de tanımlılık bildiren the artikeli (articulus) gibi Urartuca’daki yalın durum eki *-ni veya -ini’nin daha çok belirtici bir görev üstlendiği anlaşılmaktadır: esi: “yer, alan” > esini-ni: Yalın durum eki almakta ve sözcüğe “o yer, o alan” şeklinde +belirtili bir anlam yüklemektedir. Bazı -ni eki ile biten iarani: “kült evi”; ebani: “ülke” gibi adlar aslında gövde durumundadır.*

- Yalın durum, genelde geçişsiz eylemlerin öznesi olarak görülür: *uštabi*^M*Argišṭini*: “Argiṣṭi sefer(e) çıktı”; *uluštaibi*^D*Haldini*: “Haldi önde gitti”; *Nunabi*^{KUR}*Manani*: “Manani Ülkesi’(ne) geldi”; *Qiurani quldini manu*: “Yer (bölge, ülke) ıslah edilmemişti”; *Minuani LUGÁL DANNU*: “Minua güçlü kraldır”. Yalın durum, geçişli eylemlerin nesnesi olarak da kullanılabilir: *karuni*^{MAšš}*urnirarini*^M*Adadinirarehi LUGAL KURAššurni KUR-ne*: “O (Haldi) Asur Kralı Adadnirari oğlu Asurnirariyi yendi”; *karuni*^{KUR}*Manani KURBuštuni*: “O Mana ve Buštu ülkesini yendi”. *Argišṭiše ale haubi*^{KUR}*Etiunini*: “Argiṣṭi söyler, ben Etiunini Ülkesi’ni fethettim”. *Haitu*^{URU}*Meišṭani*^{URU}*Quani*^{URU}*Šarituni*^{URU}*Nigibini*: “Onlar Meiṣṭa Qua Šaritu ve Nigibi Ülkeleri’ni fethettiler. *Parubi*^M*lutuni*: “Kadınları sürüp çıkarttım”.

- Yalın durumun çoğul ekini almış biçimleri de yazıtlarda görülmektedir:
LÚhuradineli uelidubi: “Savaşçıları topladım”. LÚhuradinili kedanuli: “Savaşçıları sefere yolladım”. D Haldia ištine inanili arniušinili I MU zadubi: “Haldi için burada bu bir yıl içinde bu işleri yaptım”. Urartu dilinde bir başka göze çarpan özellik tümce içindeki sözcük eklerinin durum ve teklik/çoğulluk bakımından tümcedeki diğer öğelerle uyum (congruentia) içinde bulunmasıdır. Gövde ve yalın durumlar işlev bakımından görüldüğü gibi birbirlerine benzemektedirler. Her ikisi de geçişsiz eylemlerin öznesi veya geçişli eylemlerin nesnesi olabilir. Fakat yalın durumun daha çok geçişsiz eylemlerin öznesi olarak kullanıldığı görülür

4.2.2.3. Ergatif Durum

- Dünya dillerinin tipolojik özelliklerinin belirlenmesinde, tümcesel ilişkinin kurulmasında önemli bir rolü olan durum kategorisi, ergatif ve akkuzatif olarak iki temel grupta sınıflandırılır. Her ikisi de farklı tümce içi yapılanmalar sergileyerek belirtme durumunun sunulmasını sağlar. Günümüz dünya dillerinin dörtte birinde ergatif yapı özelliği bulunmaktadır. Ergatif yapıya sahip dil oranının geçmişte daha fazla olduğu araştırmacılar tarafından savunulan bir görüştür. Bundan dolayı, ergatif yapıli dillerin ya doğal evriminin bir sonucu olarak ya da akkuzatif yapıya sahip olan farklı dillerle etkileşime girerek ergatiften akkuzatife doğru yeniden biçimlendiği düşünülür. Ergatiflik, ilk kez *Hans Egede'nin 1739 yılında Grönland Dilleri hakkındaki çalışmalarında ortaya çıkan dilbilgisel bir terimdir. Urartucada ergatif durum, tümcenin eylemi geçişli olduğunda öznesinin biçimsel olarak işaretlenmesidir (ergatif ekini almasıdır). Bu durumda tümcenin nesnesi yalın durumda bulunmaktadır. Tümcenin eylemi geçişsiz olduğunda ise özne gövde veya yalın (-nə) durumunda olmaktadır*

- Aşağıdaki örnek tümce şamran kanalı olarak bilinen *Menua-nın Kanalı* (*Menua-i pili*) yazıtlarında geçmektedir:
- ^M*Menua-še* ^M*İşpuini-hini-še ini pili agu-ni*
- *Menua-erg İşpuini-oğlu-erg bu kanal(ı) inşa et-3 tek.geç*
- “İşpuini oğlu Menua bu kanalı inşa etti.”
- Geçişli eyleme sahip yukarıdaki tümcede, tümcenin öznesi durumundaki öğenin ergatif eki aldığı ve nesnesinin gövde durumunda olduğu görülmektedir. Ayırıcı bir özellik olarak Urartuca’da “u” ünlüsü geçişli “a” ünlüsü ise geçişsiz olan eylem yapılarında bulunarak, bunlar arasındaki ayrımı sağlamaktadır. Bu örnekte *agu* “***inşa etmek***” ***eylemi üzerindeki “u” geçişli eylem göstergesi olarak belirlemektedir.***

- Anlamsal olarak Türkçe'deki belirtme durum ekiyle kıyaslanabilecek ergatif durum ekini Urartuca'da belirli bir özellik olarak sadece geçişli eylemlerin öznesi konumunda görmekteyiz. Urartuca'da ergatif eki, tekil durumlarda *-še (ünsüzle başlayan bir ek aldığında -š)*, çoğul durumlarda ise çoğulluk ifade eden *-a* ünlüsüyle birlikte *-aše* biçiminde görülür. Ergatif eki *-še* doğrudan sözcük tabanına eklenir. Çoğul durumda ise çoğul belirticisi olan *-a-* ergatif ekinden önce sözcüğe eklenmektedir. Bazen, bir ünlü ile biten sözcük tabanlarına eklendiğinde bu çoğul eki görülmeyebilir:
- ^M*Išpuiniše* ^{M D}*Sardurihiniše ini É-e zaduni*: “Sarduri oğlu Išpuini bu evi inşa etti”

- *Aluše iluše tiule ^{URU}Luhiunini haubi...: “Kim başka birine derse Luhiuni Şehri’ni ben fethettim...” Ergatif durum ekini almış çoğul yapıdaki sözcük bir çoğul anlamlı ideogramdan sonra kullanılabilir: ali ^{LÚ}A.SI^{MES} -še partu šeri partu: “Savaşçılar neyi götürdülerse (ganimet olarak) onu ayrıca götürsünler”. Ergatif eki -še daha önceden de belirttiğimiz gibi bazen ünlü düşmesinden dolayı -š şeklinde görülebilir. Bu eke -ni veya -me: “beni, bana” bağımlı kişi adılı eklenince ergatif durum ekinin sonundaki -e ünlüsü düşebilir:*

- *aluše-ni > alušni: “hangisi”; ^DHaldišme ušhanuni: “Haldi bana ihsan etti”. Bazen, ergatif durumdaki sıralı adlar yan yana olunca bunlardan ilk sırada olanın ergatif durum eki olan -še’nin sonundaki -e sesinin düştüğünü görmekteyiz: ^MIšpuiniš ^M^DSardurihiniše burganani šidištuni: “Sarduri oğlu İşpuini bu kaleyi inşa etti”. Bir başka örnek sıkça karşılaştığımız beddua metinlerinde görülür: mei ^DHaldiš ^DIM-še ^DUTU-še DINGIRMEŠ -še ^{URU}ardinini zilbi qiraedi kulituni: “Haldi, Teişeba, Şivini (ve) Ardini kentinin tüm tanrıları (onun) dünya yüzünde soyunu kurutsunlar”*

4.2.2.4. İyelik Durumu (Genitivus)

- Sahiplik belirten bu durumun oluşumu tekil sözcükler için doğrudan sözcük tabanına gelen *-i* ekiyle gerçekleşir: ^MMinuai pili: “Minua’nın kanalı”; ^MRusai sue: “Rusa’nın gölü”; ^{KUR}Niribai hubi: “Niriba ülkesinin vadisi”; ^{URU}Šašilui KUR-ni: “Şaşilu kentinin ülkesi” gibi. Sözcük tabanı ünlü *-i* sesi ile biterse, iyelik eki *-i* düşer ve yazıda görülmez (örnekte, hece işaretleriyle ayırım yapılmıştır): ^MÚ-tu-pu-ur-ši-ni LUGÁL ^{KUR}Di-i-a-ú-e-hi: “Diauehi Ülkesi(nin) Kralı Utupurşı”. Diauehi ülkesinde iyelik eki için sözcük sonunda ayrıca bir *-i* bulunmamaktadır. Bazen, yazıda iyelik ekini gösterebilmek için sözcüğün sonuna bir *-i* eklenebilmektedir.
^DHaldi-i iarani: “Haldi’nin küçük tapınağı”; ^DHaldi-i patari: “Haldi’nin şehri” ^MArgiišti-i urišhi: “Arğışti’nin silahı (hazinesi)”.

- Bazen de iyelik eki olarak -e ve -i arasında değişim söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayı, eęer sözcük tabanının son ünlüsü -e ise ilave olarak bir -e daha eklenebilmektedir: VI LIM VI ME LÚ MEŠ gunuşını ersidubi iştini ^{KUR}Ha-te-e
^{KUR}Supani: “Hate ve Supani Ülkeleri’nin 6600 savaşçısını ben oraya yerleştirdim”;
Haubi ^{KUR}Urme-e KUR-ne: “Ben Urme Ülkesi’ni ve onun topraklarını fethettim”.
Bazı örneklerde -i / -e değişimi yüzünden -e iyelik eki olarak görülebilir: ^MMinuani
^MIşpuinehe ... aluşe ^{URU}Tuşpae URU: “Işpuini oğlu Minua Tuşpa Ülkesi’nin efendisidir”. Eğer sözcük tabanı -i ile bitiyorsa ve üzerine -ie eki gelirse bu -e ‘ye kısalabilir: ^{KUR}Asgalasi-e: “Asgalasi Ülkesi’nin toprakları”. İyelik durumunun çoğul eki olarak -ui veya -ue kullanılmaktadır. Bazen sözcüğe ergatif durumun çoğullaştırılmasında kullanılan -a’da eklenerek **-aue** olabilmektedir: LUGAL erilaue ^{KUR}ebaniaue: Ülkelerin Kralı; ^{KUR}alganiaue DINGIR: Dağların tanrısı; ^Dsuininaue DINGIR: Göllerin tanrısı. Çok kullanılmamakla birlikte sözcüğün önce yalın durum (-ni) ekini aldığı, sonra çoğul yapıldığı ve daha sonrasında iyelik ekinin eklendiği de görülmektedir.

4.2.2.5. Yaklaşma Durumu (Dativus)

- Türkçe dilbilgisi çalışmalarında yönelme (directivus) ve yaklaşma (dativus) durumları sadece yönelme terimiyle (ismin -(y)E hali) karşılandığı halde Urartuca'da bu iki durum arasında ayırım yapılmaktadır. Urartuca'da yaklaşma durumunun tekil biçiminde, sonu -i, -e, ve -u ile biten sözcüklerin tabanları -e ekini almaktadır: ^DHaldi-e euri-e: "Haldiye efendiye"; ^DHaldini ušmašie: "Haldi'nin kudretine". Eğer sözcüğün taban ünlüsü -a ise yaklaşma eki olarak da -a ekini alır ve bu yazıda bazen görülmez: ^DQuera: "Quera'ya", ^MMinua: "Minua'ya". Yaklaşma ekinin -i olarak belirtildiğini de görmekteyiz: ^{manini} ulguše ^MIšpuini ^M^DSardurihini ^MMinua ^MIšpuiniehini: "Sarduri oğlu Išpuiniye (ve) Išpuini oğlu Minuaya hayat bahşedilsin". Yaklaşma çoğul eki ile iyelik çoğul eki metin içindeki bağlama göre ayırt edilmektedir. Çünkü iyelik çoğul durumu gibi yaklaşma çoğul durumunda da aynı yazı simgelerinden oluşan -aue eki görülür. Bu ek yine yalın durum göstergesi olan -ni ekinden sonra kullanılmaktadır: ^{LU}huradi: "savaşçı", ^{LU}huradini > ^{LU}huradini-aue > ^{LU}huradinaue: "savaşçılara".

4.2.2.6. Vasıta/Birliktelik Durumu (Instrumentalis)

- Bu durum ekiyle oluşturulan sözcükler tümce içinde “ne ile” ve “kimin ile” gibi bir araç ve birliktelik gerektiren sorulara cevap verir. Urartuca’da tekil durumdaki vasıta durum eki *-ni’ nitelediği sözcük tabanına eklenir*:
- ^D*Haldinini ušmašini*: “Haldi’nin kudreti ile”; ^D*Haldinini baušini*: “Haldi’nin emri ile”; ^D*Haldinini alšuisini*: “Haldi’nin büyüklüğü ile”; *šusine uštiptini*: bir savaş ile (sefer ile), *IDmunani IV PA5 MEŠ aguli*: Nehirden (nehir ile) 4 kanal açtırdım.
- Vasıta durum eki bazen tümce içinde çıkma durumunun anlamsal ilişkisini sunar: ^D*Haldini bedini*: “Haldi tarafından (çıkma-vasıta / ablativus-instrumentalis)”; *inukani esinini*: “bu yerden”; *inani aptini suiniani*: “gölün bu tarafından”; *išani aptini suiniani*: “gölün şu tarafından”. Çoğul durumda ise önce sözcüğün tabanına çoğul eki *-a*, sonra *-ni* eki eklenir: *inani arniušinani* (varyantı: *inani INIMMEŠ -ni*, *inani baušinani*): “bu sözler ile”; ^{KUR}*Luluinani KUR -nini*: “Lulu (Düşman) ülkelerinden”, ^{LÚ}*Ipriunanedini*: “İnsanlardan (beylerden, krallardan)”

4.2.2.7. Yönelme Durumu (Directivus)

- Yönelme durumu ile kurulan sözcükler “nereye” sorusuna cevap verir ve yönelecek bir hedef gösterir (directivus finalis). Tekil yönelme durumu *-edi* veya *-idi* ekini alır ve nitelenen sözcüğün tabanına eklenir: *Ustadi*^{KUR}*Urmeedi*: “Urme Ülkesi’ne sefere çıktım”. Yönelme durum ekinin bağlandığı sözcüğün son sesine göre *-i* veya *-e* olarak eke ait sesler benzeşir: *iú*^D*Haldikai*^{URU}*Ardinidi* *nunaali*^M*İşpuúinini*^M^D*Sardurehe*^M*Minua*^M*İşpuúinihe*: “Sarduri oğlu İşpuini (ve) İşpuini oğlu Minua Ardiniye geldikleri zaman”; *KUR**Urmeuhidi*: “Urmeuhi Ülkesi’ne (geldiğinde)”. Bazen, bu ek nitelediği sözcüğün son sesinde değişme yaratmadan *-iedi* şeklinde yazılır: *D**Haldiedi*: “Haldiye”, *M**Lušainiedi*: “Lušainiye”. Bazı yazıtlarda vasıta eki ile yönelme eki arasına *-g-* kaynaştırma ünsüzü girmektedir: *uštaadi*^{KUR}*Babilunie*^{KUR}*ebanigidi*: “Babil Ülkesi’ne sefere çıktım”. Sonu *-a* veya *-u* ile biten sözcüklerde ise değişiklik olmaz: *qiuraedi*, *qiraedi*: “yere, dünyaya”..

- Çoğul yönelme durumunun iki farklı biçimsel özelliğiyle karşılaşırız:
- 1-Yönelme ekinin başına çoğul göstergesi olan *-a ünlüsü gelir ve -aidi veya -aedi şeklini alır. Bu şekildeki türetim genellikle yönelme ekinden önce sözcük tabanına eklenen yalın durum eki (-ni) ile birlikte yapılır:*
^{KUR}Biainiaidi, “Biaini Ülkelerine”; ^MRusahiniaidi: “Rusa şehirlerine”.
- 2- Bazı metinlerde *-ašte’nin önündeki adı yönelme anlamında nitelediği görülür:* *^{LÚ}A.SIMEŠ ašte ^{KUR}Biainašte ...: “Askerler Biai ülkelerine...” (Melikişvili 1971: 40-41).*

4.2.2.8. Bulunma/Çıkma Durumu (Locativus/Ablativus)

- Bulunma durumunun tekil eki *-a* nitelediği sözcüğe eklenerek anlamsal ilişkiyi kurar: *Bulunma durum eki eklendiği sözcüğün son sesiyle benzeşerek bir sıfır biçimbirim görünümü de sergiler: ^{URU}Šebeteria ^DHaldi iarani šidištuni: “Šebeteria Ülkesi’nde Haldi’nin küçük tapınağını yaptırdı”; DUB-te ^{URU}Ildamuša terubi: “Ben Ildamuša’da bir yazıt diktirdim”. Çoğul durumdaki bulunma eki ise önce *-ni* ekini alır daha sonra bulunma eki olan *-a* ona eklenir. Bu türden sözcüksel sunumlarada bir bağlantı görevi olduğu anlaşılan *-ni* ekinin ünlü sesi düşer: ^MRusahinakai: “Rusa şehirleri önünde”. Bazen de bulunma durum ekinin nitelediği bir ideogramdan önce gelen sözcük üzerinde bulunduğu ve tümceye bulunma anlamı kattığı anlaşılır: ^DHaldia KÁ -kai: “Haldi kapıları önünde” (Melikişvili 1971: 42-43).*

- Urartuca'da diğer durumlarda olduğu gibi bulunma durumunun aktarımında da tam bir kural görülmez. Bazen farklı ön ve soneklerin tümceye bulunma anlamı kattığı anlaşılır: Sonekler, eklendikleri sözcükleri durum ve anlam bakımından nitelendirmektedirler. Vurgulu -si, -sie (-si/e) ekleri sözcüğün sonuna eklenerek bulunma durumu ifade ederler: *šuhinase ebaniasi* ^{KUR}Hatinase: "Hattina Ülkesi'nin içerisinde" gibi. Adlara eklenen -ka(i) eki, sözcüğe "önünde" anlamı katmaktadır: ^MMinuakai: "Minua'nın önünde"; ^DHaldikai: "Haldi'nin önünde"; ^MArgištikai: "Argiști'nin önünde"; ^M^DSardurikai: "Sarduri'nin önünde" gibi. Yalın durum eki olan -ni'den sonra da -kai ekini bulunma durumu sunma özelliğiyle görebiliriz: *pulusinikai*: "stel(in) (yazıt) önünde", ^{URU}Tumeiškinikai: "Tumeişki şehrinin önünde"; Sonek -kai, ülke ve şehir adlarında sahiplik eki olan -hini ekinden sonra da görülmektedir: ^MRusahinili: "Rusa'nın kenti", -kai eki ile > ^MRusahinikai: "Rusa'nın kenti önünde".

- Sonek olarak kullanılan *-pi* sözcüğe “altında” anlamı katmakta ve kendinden önce yalın durum eki *-ni* gelmektedir: ^MMinuanipi: “Minua’nın altında”. Diğer bir sonek *-pieni*: “altından, önünden” (çıkma-vasıta) anlamlarını verir: turinini ^DHaldiše mani ^DUTU-pieini: Haldi onu Güneş’in altından yok etsin. Bulunma anlamı veren bir başka ek *-ištine*: “içinde, orada”: ^DHaldia ištine: Haldi (için) orada (Melikişvili 1971: 68-69). Urartucada sonekler gibi önekler de bulunmaktadır ve bunlar önüne geldiği sözcüğü yine durum ve anlam bakımından nitelendirir. Sonek *kai-* önek olarak da kullanılır. 1. tekil şahıs iyelik adılı *uki*: “benim” ile birlikte: *kaiuki*: “benim önümde” anlamı vermektedir. Aynı şekilde *kani* sözcüğünün de bir bütün olarak bulunma durumunu sunarak “önünde” anlamını verdiği anlaşılır: *kani* ^{URU}Tušpa: “Tušpa kenti önünde”.

- *Urartuca'da çıkma durumu eki olarak tekil adlarda -ni, çoğul adlarda ise -na eklerini görmekteyiz (Wilhelm 2004-b: 126): ^DHaldini bedini: "Haldi tarafından"; ^{KUR}Luluinani KUR –nini: "Lulu (Düşman) ülkelerinden". Çıkma durumu -kai ekinin arkasına vasıta eki olan -ni getirildiğinde, kaini: "dışarı" veya "önünden" anlamı verir: ^{URU}Ahiunikaini: "Ahiu şehrinin önünden"; ^{GIŠ}šurginikaini: "onun silahının önünden"; ^{KUR}Artarapšaka(i)ni: "Artarapşa ülkesi önünden"; ^DUTU-kaini: "Güneş tanrısının önünden". Bazen yönelme eki -edini çıkma durumu eki gibi görülerek "-den, dan, oradan" anlamlarını verir: LUGÁL ^{KUR}Uelikuhi ... KUR-nedini tamhubi: "Uelikuhi Ülkesi Kralı'nı ben ülkeden uzaklaştırdım ..." (Melikişvili 1971: 69).*

Ayanis Kalesi Yazıtı: Transkripsiyon –Türkçe açıklama

- ^PHal-di-ni-ni al-su-i-ši-ni ^MRu-sa-a-še ^MAr-giš-te-hi-ni-še
- i-ni É.GAL ba-du-si-e ši-di-iš-tú-ni ^{KUR}e-i-du-ru-ka-i
- ^MRu-sa-a-še a-li ^{NA4}qar-bi <sal-zi> ma-nu ú-i gi-i iš-ti-ni
- ši-da-ú-ri i-e-še e-‘a É.BÁRA e-‘a É.GAL
- ba-du-si-i-e ši-di-iš-tú-ú-bi -----
- ^{GIŠ}ul-di ^{GIŠ}za-a-ri šú-ú-hi te-ru-ú-bi URU šú-ú-hi
- iš-ti-ni ši-di-iš-tú-ú-bi tar-gi-ni-li ar-ni-ú-ši-ni-li
- iš-ti-ni za-du-bi te-ru-bi ti-ni ^MRu-sa-hi-ni-li
- ^PHal-di-ni-ni al-su-i-ši-ni ^MRu-sa-a-ni ^MAr-giš-te-hi
- LUGÁL DAN-NU LUGÁL al-su-i-ni
- LUGÁL ^{KUR}bi-a-i-na-ú-e a-lu-si ^{URU}tu-uš-pa-e URU
- ^MRu-sa-a-še a-li a-lu-še ti-ni-ni tú-li-e ma-a-si
- ti-ni te-li-e tú-ri-ni-ni ^PHal-di-še ^PIM-še ^PUTU-še

- Haldi’nin kudreti sayesinde, Argiştı oğlu Rusa,
- bu kaleyi Eiduru dağı önünde güçlü bir şekilde inşa etti.
- Rusa söyler, Kayalara <dokunulmamıştı>, burada (daha önce)
- hiç bir şey inşa edilmemişti. Ben bir tapınak (saray) bir kaleyi
- mükemmelce inşa ettim. Ben yeni üzüm bağları, meyve
- bahçeleri ve yeni bir şehir (yerleşim) burada kurdum. Burada
- güçlü başarılar yaptım. Haldi’nin kudreti sayesinde (Ben)
- Argiştı oğlu Rusa, kudretli kral, büyük kral, Biainili
- topraklarının kralı, Tuşpa Kenti’nin efendisi Rusa söyler, her
- kim benim adımı silerse, adını koyarsa, Haldi, Fırtına Tanrısı,
- Güneş Tanrısı onu yok etsinler

4.2.3. Adıllar (Pronomina)

4.2.3.1. Şahıs Adılları (Pronomina Personalia)

- Urartu metinlerinde şahıs adıllarından sadece 1. ve 3. tekil şahıslar tespit edilebilmiştir. 1. tekil şahıs: ieše: “ben”, ieše ini pili aguni: “Ben bu kanalı yaptırdım”. Urartuca’da 1. tekil şahıs belirtme ve yönelme durumu İngilizcedeki gibi [-me] “beni, bana” sesleriyle belirtilir. Fakat Urartuca’da İngilizce’de olduğu gibi *me* bağımsız bir sözlüksel birim olarak değil, bir önceki sözcüğe ekli olarak görülür: Urartucada bu birim sonek biçiminde kullanılarak çekimlenmiş cins adlara, zaman belirten sözcüklere ve eylemlere eklenir: ^DHaldišeme aruni: “Haldi bana verdi”; arume: “o bana verdi (3. tek. Şah. geçmiş zaman eki -ni düşer). Urartucada çoğul ifadeyi sağlayan bir yapılanma olan “t” içek ünsüzü olarak -me sonekiyle görülür: artume: “onlar bana verdi”; aluşme ...: “kim bana ...”; hašialme: “onlar beni dinledi”. 3. tekil şahıs adılı *mani* “onu” bağımsız bir sözlüksel birim olarak metinlerde görülür: turinini DHaldiše DIM-še DUTU-še DINGIR MEŠ -še mani: “Tanrı Haldi, Fırtına tanrısı Teişeba, Güneş Tanrısı Şivini ve diğer tanrılar onu mahvetsinler”. Olasılıkla, sözcükte vurguyu arttırmak için adılın -manini (yalın durumda) biçimlerine de rastlamaktayız: terubi manini esini LUGÁL-tuhini: “onu ben krallığa yerleştirdim” (Melikişvili 1971: 43-46).

4.2.3.2. İyelik Adıları (Pronomina Possessiva)

- Urartuca'da 1. tekil şahıs iyelik eki, adlara eklenen -uki: "benim" bağımlı bir iyelik adıdır: ^{KUR}ebaniuki: "Benim ülkem". Durum belirten sözcük, bağımlı iyelik adılı uki'den önce kullanılır: ^MUtupurşini ... nunabi kaiuke: "Utupurşini benim önüme geldi" (yaklaşma durumunda). KUR-ni ^{KUR}ebaniukidi: "Ülke, benim ülkeme katıldı". Yönelme durumu eki -di, iyelik adılı -uki'den sonra gelmektedir ve -bi geçişli tümcelerde geçmiş zaman 1. tekil şahıs ekidir: ersidubi ^{KUR}ebaniuke: "Ben insanları Ülkeme yerleştirdim". Bazen -uki ekinin ilk seslemi olan -u ortadan kalkar: ^{KUR}ebani-uki-di > KURRebanikidi "benim ülkem". Bazen de -uki ekinin sonundaki ünlü ses değişebilmektedir: nunabi ^MHilaraduani kauke "Hilaridu benim önüme geldi". 3. tekil şahıs iyelik adılı -masi "onun" şeklinde metinlerde görülür: aluše tinini tule maše tini teli ...: "kim benim ismimi tahrip ederse, onun ismini koyarsa ..." (Melikişvili 1971: 45).

4.2.3.3. İşaret Adılları (Pronomina Demonstrativa)

- Urartu metinlerinde en sık rastlanan işaret adılı ini: “bu” dur:
^MMinuaše ^MIšpuinihiniše ini pili aguni: İşpuini oğlu Minua bu kanalı yaptırdı. Bu adılın çoğulu ise çoğul eki olan -li ile oluşturulmaktadır: inili: “bunlar”: inili ebanili: “Bu(nlar) ülkeler”. Hem niteleyen hem de nitelenen üzerinde çoğul eki bulunmaktadır: inani arniušiani: bu eşyalardan (vasıta durumunda). Ayrıca vasıta durumunun çoğulu olarak inani: “bunlarla” adılı bulunmaktadır. Tümce içindeki bağlamdan ina sözcüğünün, ini adılının bulunma durumu olduğu anlaşılmaktadır: ina: “burada” (bunun içinde). Genellikle işaret adıllarının, nitelediği sözcüğün önünde bulunduğu görülür:

- ini pili: “bu kanal” gibi. İşaret adılı ini’nin sonuna iyelik adılı -uki eklenmesiyle -uki “benim” anlamını kaybederek ini işaret adılına benzerlik bildiren gibi anlamı katar: ini-uki > inuki: “bunun gibi, bunun aynı”, anlamlarını verir. Bunun dışında ini’ye durum belirten ekler de eklenebilmektedir: inuka: “bu yerde”; inukani: “buradan”; inukani ešini: “bu yerden dışarı”; inukahini: “bunun gibi”; inukahini edini: “bundan sonra”; inukahine ^MRusaine hubi: “Kral Rusa’nın bu vadisine ait”. İki dilli Topzava stelinde inukani edini “buradan sonra”nın Asurca karşılığı ina arkaniš olarak geçmektedir. İşaret adılı ini’ye -usi eklendiğinde: inusi: “böyle, şöyle” işaret adılı anlamını vermektedir (Melikişvili 1971: 46-47).

4.2.3.4. Vurgulu Adıllar (Pronomina Determinativa)

- Çivi yazılı metinlerin son bölümlerinde bulunan, yazıtı tahrip eden kişilere karşı yazılmış beddua bölümlerinde bu türden adılarla karşılaşmaktayız. 1. tekil şahıs iyelik adılı -uki'nin yanında anlamı güçlendiren bir başka adıl -uli/e: “bir diğeri, başkası” anlamlarını verir ve lanetleme metinlerinde sıklıkla rastlanılır: aluše uliše (ergatif durum ekiyle) tiule ieše ^{URU}Luhiuni haubi...: “Kim, bir başkası Luhiuni kentini ben fethettim derse...”; aluše ule inili duli...: “kim, bir başkası bu işleri yaptı derse...” (Melikişvili 1971: 48).

4.2.3.5. İlişki Adılları (Pronomina Relativa)

- Urartu metinlerinde ilişki adlarından en çok karşımıza çıkan ali/alu “hangi, ne” anlamlarını verir: ali ‘aše manu arubi ^{LU}huradinaue^{MES}: “Hangi eşirler içinde erkek varsa onları (ben) savaşçılara verdim”; inani LUGÁL-e nunabi mei ali ^{LU}Á.SIMES-še partu šeri partu: “Bunlar kralın önüne geldi (payına düştü), (fakat) neyi savaşçılar aldılarsa onları ayrıca aldılar”. Gövde durumunun çoğulunda ali veya eli adıları eksiz olarak kullanılır. Ergatif durumda ise bu adıla ergatif eki olan -še eklenir: aluše ini DUB-te tule..: “Kim bu yazıtı tahrip ederse...”. İlişki adılı olan ali’ ye bazı ilgeçler -ki/e ve -pi eklendiğinde gösterme adılı olarak : aliki ... aliki: “bunlar ... diğerleri, bir kısmı diğer kısmı” anlamlarını verir: aliki zašgubi aliki şehiri agubi: “Bunların bir kısmını öldürdüm (esir edilenler), bunların diğer kısmını canlı aldım”. Bu biçimde kullanılan ve nerdeyse aynı anlamı veren bir diğer adıl ise ali ... alipi: “bir kısmı, hangileri” dir: ^{M D}Šarduriše ale ali ^{LU}UKUMES ^{GIS}šurginikaini kuluaršibi šatuni ^{KUR}Uškiani ^{KUR}Bamni badgulubi zašgubi alipi kuluaršibi DIM- še GIBÍL-bi: “Sarduri der ki, düşmanlarımların bir kısmı benim silahımın önünden kaçtı Ben Uškiani ve Bamni Ülkelerini aldım, kuşattım, öldürdüm; hangileri kaçtı ise onları Fırtına Tanrısı Teişeba yaktı”. Bazen aluki, aluka şeklinde sahiplik bildirerek aluka: “benim olan” anlamında kullanılır (Melikişvili 1971: 48-49).

4.2.3.6. Belgisiz Adıllar (Pronomina Indefinita)

- Hem canlı hem de cansız varlıklar için kullanılan ainiei ya da aini/aniei: “herhangi bir şey, herhangi bir kimse” anlamlarını veren ve sıkça kullanılan belgisiz adıllardandır: aluše ainiei inili duli: “her kim bu işleri başka birinin yaptığını söylerse”; qirani sirabae manu ui aini ištini aiuri: “Toprak iskan edilmemişti hiç kimse orada yoktu”. Bir başka belgisiz adıl ise giei ya da gie/gi: ui giei ištini šaduri: “orada hiç bir şey yapılmamıştı”; ui giei ištini manuri: “orada hiç bir şey yoktu”; aluše giei inukani esinini šiule...: “kim herhangi bir şeyi bu yerden götürürse...” (Melikişvili 1971: 45-50).

4.2.4. Belirteçler

- Urartu metinlerinde, durum, yer, zaman ve miktar anlamları veren bazı belirteçlerle karşılaşmaktayız. Bu belirteçlerden **šišuhani**: “tekrar”; **iu**: “ne vakit, ne zamanki”; **aše**: “eğer”; **aišei**: “herhangi bir zaman” (**mei** olumsuzluk ekiyle kullanılınca: **mei aišei**: “hiç bir zaman”); **absiei**: “evvelce” anlamlarını verir. Bunların dışında: **ini edini**, **ikukani edini**, **inukani edini**: “bunun üzerine, daha sonra, müteakiben” gibi anlamlarda olduğu anlaşılır. Yer bildiren belirteçler: **auie**: “nerede”; **auiei**: “herhangi bir yerde”; **ištini**: “orada”; **iştinini**: “oradan”; **edia**: “orada/oraya”; **edini**: “oradan” anlamlarını vermektedir: ^{LÚ}EN.NAM **edia terubi**: “Valiyi oraya yerleştirdim”. Sıralanma bildiren belirteçlerden **tarani**: “ikinci defa”; **šišťini** ise “üçüncü defa” anlamında olduğu yazıtlardan anlaşılmaktadır (Melikişvili 1971: 68).

4.2.5. Bağlaçlar

- Urartu metinlerinde, günümüz çağdaş dillerinde sıkça kullanılan “ve” bağlacını bağımsız bir sözcük olarak ya da sözcüklere bağlantılı bir halde göremiyoruz. Urartucada bağlaç olarak görülen biçimlerden biri: e’a ‘dır. Bazen seslem sırasındaki değişim sonucunda bu bağlaç **eia** ya da **eai** biçimini alabilmektedir. Bu bağlaçlar bulundukları tümceye, de bağlacı gibi dahi ve fakat gibi anlamlar katmaktadır. Ayrıca, e’a ... e’a (eai ... eai): “hem o ... hem öbürü”; “ya o ... ya bu”; “olsun ... olsun”, gibi anlamlar da yine tümce içi bağlamdan çıkarılabilmektedir: ini É **MM**Minuaše **MI**špuinihiniše šidištuni baduse e’a É.GAL šidištuni: “İşpuini oğlu Minua hem bu görkemli evi inşa etti, hem de kaleyi inşa etti”; turu tineni mani e’a zilibi qiuranedini: “(Tanrılar) hem onu hem neslini (tohumunu) dünyadan yok etsinler”; Daha önce de belirtildiği gibi mei aslında yasaklayıcı (prohibitivum) bir ilgeçtir. Fakat bağlaç olarak “ise, fakat” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

4.2.6. İlgeçler

- Urartu metinlerinden **pari** sözcüğünün, yönelme durum ekinden sonra nitelediği sözcüğün önünde bulunarak “-e kadar” anlamını verdiği anlaşılır: kuteadi pari **URU**Uihika **URU**Buštue: Ben Uihika ve Buštu şehrine kadar ulaştım (vardım). kuteadi pari KURİšqigulue: İšqigule ülkesine kadar ulaştım. Yönelme durum eki olan **-edini** “için” anlamı vererek ilgeç olarak da kullanılır: **D**Halde EN-ŠÚ ini aše **M**Rusaše **M**Erimenahiniše uštuni ulgušianedini: Haldi’ye efendiye Erimena oğlu Rusa bu kalkanı hayatı için hediye etti (sundu). Urartuca’da **ui** ve **ue** (ui/e)’nin olumsuzluk ilişkisi kuran ilgeçler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır: ui giei ištini šidauri: burada hiçbir şey yapılmamıştı; ui aini ištini aiuri: Hiç kimse burada yoktu; ui **PA5** ištini agauri: Burada bir kanal yaptırılmamıştı;

- Ayrıca **me(i)** ilgeci yasaklayıcı olarak: “bir şey yapılmasın” anlamını taşır: mei ini É.GAL kuldiani: (O) bu kaleyi terk etmesin. Yazıtlardan, kui/e’nin tümceye vurgu anlamı katan bir ilgeç olduğu anlaşılır. Bu ilgeç, “hatta, yahut, dahi de” anlamlarını vermektedir: me kui **D**Haldiše zilbe qiuraedi kuludiani: Tanrı Haldi dünya yüzünde (onu) bırakmasın, hatta (onun) neslini de (bırakmasın); Benzetme ilgeçi olarak görülen šuki: “gibi” anlamını vermektedir: šuki **D**Haldiše ubarduduni ieše šidištubi: “Haldi’nin emrettiği gibi ben inşa ettim”. (Melikişvili 1971: 71-72).

4.2.7. Sayılar

- Urartuca'da eksikliği en çok hissedilen bilgilerden biri genelde ideogramlarla belirtilen sayıların nasıl telafuz edildikleridir. Sayma sayılardan šusini: “bir” anlamını vermektedir: šusini šale: “bir yıl içinde” ve bazen aynı sözcük “bir yıl sonra” anlamında kullanılmaktadır. Bir metinde šusini'nin “bulunma” anlamı taşıdığı düşünülür: šusina ^{MU}MEŠ ^{KUR}Biainili nulduli ^{KUR}Luluinili zeldubi: “Bir yıl içerisinde Biainili ülkesi Lulu ülkesine baskı yaparak hükmetti”. Ayrıca atibi: “on bin” anlamını veren diğer bir hece kurulumlu sayıdır. Sıra sayılardan tam olarak kökü belirlenemeyen tarani: “ikinci kez”; šišťini: “üçüncü kez” anlamlarını vermektedir (Melikişvili 1971: 66). Bu bilgilere göre, -ni eki olmadan tara'nın: “iki” šišť'in ise: “üç” olduğu düşünülebilir. Fakat bu bilgilere doğrudan metinlerle ulaşılamamaktadır.

Yazıt 5 (Resim 16): Kil Tablet: Çeviriyazı- Transkripsiyon: Ön yüz – Dip kenar

- ^Mun ? -ka-nu-a-di 30 GIŠ.GAG.TI: 1
- BAN ^Mnu-ru-bi-e-di
- 30 GIŠ.GAG.TI: 1 BAN**MEŠ**
- ^Múruadidi
- 22 GIŠ.GAG.TI: 1 GIŠ.BAN ^Ma-ri-lu-
- tu-qu
- 30 GIŠ.GAG.[T]I ^Mhú-úš-tú-ú 20
- GIŠ.GAG.TI: 1 GIŠ.BAN
- ^Mú-ru-u-e-da-a-di 20 GIŠ.GAG.TI:
- ^Mur4-di-i
- 20 GIŠ.GAG.TI: 1 GIŠ.BAN ^Mnu-d[u]
- 20 GIŠ.GAG.TI: 1 GIŠ.BAN
- ^Me-ri-ú-qu-ú
- Unkanu'ya: 30 ok, bir yay;
- Nurubiye: 30 ok, 1 yay;
- Uruadiye: 22 ok, bir yay;
- Arilutuqu'ya: 30 ok;
- Huštu'ya: 20 ok, 1 yay;
- Urueda'ya: 20 ok,
- Urđi'ye: 20 ok, 1 yay;
- Nudu'ya: 20 ok, 1 yay;
- Eriuqu'ya

4.2.8. Eylem Yapıları

- Eylemler iş, oluş ve hareket bildiren sözcükler olarak tümcenin temel kurucu üyeleridir ve tümce içindeki diğer üyelere rol yükleme özelliğine sahiptirler. Urartuca metinlerin yorumlanmasında, tümcenin geçişli fiiline bağlı olarak ortaya çıkan ergatif durum özelliğinin; dolayısıyla geçişli ve geçişsiz eylemlerin büyük önemi vardır. Eylem yapılarıyla ilgili diğer bir temel özellik, Urartuca'da fiillerin genelde geçmiş zamana ait eylem biçimleriyle aktarılmasıdır. Ergatif durumlu tümcelerin neredeyse tamamında geçmiş zaman okuması alınmaktadır (ale “söyler” eylemi ile oluşturulmuş tümceler dışında: bkz. 4.2.8.1). Bu işlevsel görünüm, ergatif yapı özelliğine sahip yaşayan dillerin birçoğunda da aynı türden (evrensel sayılabilecek) özellikler sergilemesiyle dikkat çekmektedir.

4.2.8.1. Geçişli Fiiller

- Geçişli olma, “neyi, kimi” sorularına cevap veren tümcesel yapıyı içeren (nesne alabilen) ögelere sahip olmaktır. Urartucanın geçişli fiilleri dilsel bir kodlama sergileyerek -u ile bitmektedir: zadu: “kurmak, yapmak”; šidištu: “inşa etmek”; teru: “bir yere koymak, yerleştirmek”; aru: “vermek” gibi. Urartucada - du ekinin bir yardımcı eylem “yapmak, etmek” gibi davranarak sözcük tabanına eklenip geçişli fiiller oluşturulmasını sağladığını görmekteyiz. Buna eylem türetim ilgeci veya adlardan fiil türetim ilgeci de denmektedir: ueli: “toplantı” > uelidu: “toplanmak”; šeri: “tek” > šeridu: “seçmek, tek tek saklamak”; atgana: “kurban” > atganadu: “kurban etmek”; Ayrıca, abilidu, lakudu, lurugudu, ubardudu, uediadu ... bu kurala örnek gösterilebilecek eylemlerdir (Melikişvili 1971: 55). Geçişli fiillerde geniş zamana ait tek kanıt ali/alie: “söyler”, sözcüğüdür: **M** DSarduriše **M** DArgištihiniše ale: “Sarduri oğlu Argiшти söyler”.

- Ergatif durumlu tümce nesnesi bir tane ise 1. tekil şahıs geçmiş zamanda -bi uyum ekini alır: ieše ini pili agubi: “Bu kanalı ben tesis ettim”; M Argištiše ale haubi KUREtiunini: “Argišti söyler, ben Etiuni Ülkesi’ni fethettim”. Ergatif durum eki olmadan nesneler aynı türden ve çoğul olurlarsa yine eylem -bi uyum eki ile kullanılır: URUMEŠ GIBÍL-bi É.GALMEŠ harharšubi: “Şehirleri yaktım kaleleri yıktım”; LÚhuradinili uelidubi: “Savaşçıları topladım”. Fakat bazen aynı türden de olsa çoğul nesnelere sahip eylemlere -bi yerine -li uyum eki gelebilir: LÚhuradinili MEŠ kedanuli: “Savaşçıları ben yolladım”; LÚA.SIMEŠ ueliduli: “Savaşçıları topladım”.

- Çok kesin olmamakla birlikte bir yazıtta 1. çoğul şahıs geçmiş zaman eki -še olarak görülmektedir: Mİšpuiniše ale M DSardurihiniše ieše MMinuaše Mİšpuinihiniše Mİnišpuaše MMinuahiniše DHalde suse šidištuše: “İšpuini söyler, ben Sarduri oğlu İšpuini, İšpuini oğlu Minua ve Minua oğlu İnišpua, Haldi’nin Susi tapınağını yaptırdık”. Geçişli eylemlerin geçmiş zaman 3. çoğul şahıs eki -itu’ dur. Bu ek eyleme eklendiğinde eylemin geçişlilik göstergesi olan -u sesi düşer: hau-itu > haitu: “onlar fethettiler”; atganadu-itu > atganaditu: “onlar kurban ettiler”; tiau-itu > tiaitu: “onlar söylediler”. Bazen, 1. tekil şahıs geçmiş zaman eki olan -bi yerine –abi; 3. tekil şahıs geçmiş zaman eki -ni yerine -ani görülür ve bunlar eklendiğinde geçişlilik göstergesi olan -u sesi eylemden düşer: harharšu-abi > harharšabi: ieše KURbamni harharšabi: “Ben Bamni ülkesini yerle bir ettim”.

4.2.8.2. Geçişsiz Fiiller

- Geçişsiz fiiller, bulundukları tümcede nesne gerektirmeyen dolayısıyla ergatif yapılanmanın oluşmadığı eylem biçimleridir. Urartuca'da geçişsiz fiillerin taban ünlüleri genellikle -a ile sona ermektedir: nuna “gelmek”; naha: “binmek, tırmanmak” gibi. Daha önceden de belirttiğimiz gibi Urartuca'da bazı eylem köklerinin sonuna -u getirilerek geçişli eylem, -a getirilerek geçişsiz eylemler yapılabilmektedir: šia: “gitmek, gelmek”, ušta: “yola çıkmak” (geçişsiz); šiu: “getirmek, götürmek, çıkarıp almak”, uštu: “yollamak, yönlendirmek, sunmak” (geçişli). Bileşik geçişsiz fiillerin oluşturulmasında ul- önekinin kullanıldığını görmekteyiz: ul-ušta: “önde gitmek”. Bunun dışında -šul önekinin de bu amaçla kullanıldığı düşünülür: šul-ušti: “yüzü yere gelmek, yere kadar eğilmek” (Melikişvili 1971: 51).

- Geçişsiz eylemlerden -ia tabanlı olanlar -di, -bi, ve -li ekleriyle çekimlenmektedir. 1. tekil şahısta: kutiadi: “gittim”, hutiadi: “döndüm”, bidiadi: “geri döndüm”. 3. tekil şahısta: derasiabi: “(o) korktu”. 3. çoğul şahısta: arnuiali: “(onlar) yardıma geldiler”. Bazı geçişsiz eylemler -i eki ile biterek çekim eklerini alırlar: suluštibi: “(o) saygıyla eğildi”, aištibi: “(o) zıpladı, sıçradı”, kuluaršibi: “(o) kaçtı”. Diakonof -i tabanlı geçişsiz fiillerin aslında -ai ekiyle türetilmiş fiiller olduğunu ve bunların -i’ye dönüştüğünü ifade eder: suluštaibi > suluštibi; aištaibi > aištibi gibi(Melikişvili 1971: 53,54).

4.2.8.3. Eylemde Gelecek Zaman

- Urartuca'da gelecek zaman anlamı veren ifadelere, genellikle yazıt sonlarında bulunan lanetleme (beddua) tümcelerinde rastlamaktayız. Bu ifadeler ayrıca geniş zaman anlamı da vermektedir. Geçişli eylemlerde gelecek zaman yapan 3. tekil şahıs eki -li veya -le (li/e)' dir: tiule: "(o) söyleyecek". İlişki belirten aluše sözcüğüyle bu ekin sıkça kullanıldığını görmekteyiz: aluše tiule: "kim söyleyecek", aluše tule: "kim tahrip ederse (edecek)", aluše šiule: "kim alacak olursa". Lanetleme metinlerinde bir işi başkasına yaptırmak, (causativus) gelecek zaman bildirimleriyle karşımıza çıkmaktadır: aluše ule inili dule: "kim bu işleri başkasına yaptırırsa".

4.2.8.4. -ri Eki ile Kurulan Eylem Biçimleri

- Bu yapıyla oluşturulmuş eylemlerin aslında işlevi ve yarattığı anlam farklılaşması tam olarak bilinmemekle birlikte tümcede edilgen bir geçmiş zaman anlamı yarattığı düşünülür. Yazıtlarda, geçişsiz ve geçişli fiillerde görülmek üzere iki çeşit -ri eki ayırt edilebilmektedir. Bu eylem eki, geçişsiz fiillerde - uri, olarak karşımıza çıkmaktadır: aia: “bir yerde bulunmak”, aia-uri > aiuri “(o)orada bulunuldu?”; “ušta: sefere çıkmak”, ušta-uri > ušturi “sefere çıkıldı?”; manu: “olmak”, manu-uri > manuri: “olundu?”.
- Aynı ekin geçişli fiillerdeki biçimi-(a)uri olarak karşımıza çıkmaktadır: agu: “koymak”, agu-uri > agauri; šidu: “yapmak, inşa etmek”, šidu-uri > šidauri > šidaguri (“g” bağlantı/kaynaştırma ünsüzüyle). Göze çarpan bir başka özellik -ri eki ile yapılan eylem biçimlerinin genellikle ui olumsuzluk eki ile birlikte bulunmasıdır:

4.3. Sözcük Dizimi

- Genellikle geçişli tümcelerde özne eylemden önce gelir, nesne ise ikisi arasında bulunur. Yani tümcede Özne+Nesne+Yüklem “ÖNY” sözcük dizilimi mevcuttur: ^MMinuaše (özne-erg.) ini pili (nesne) aguni (yüklem): “Minua, bu kanalı yaptırdı”. Geçişsiz tümcelerde ise, buna karşı olarak, yüklem genelde öznenin önünde yer almaktadır: uštabi (yüklem) ^MMinua ^Mišpuinehi (özne gövde durumunda): “İşpuini oğlu Minua sefere çıktı”. Örneklerden görüldüğü gibi sözcüklerin sıralanışı genellikle geçişli ve geçişsiz eylemlere göre belirlenmektedir. Fakat bu görünüm Urartuca’da her zaman değişmez bir dilbilgisel kural değildir. Bazı metinlerde istisnalar karşımıza çıkabilmektedir. Geçişli yükleme sahip tümcelerin farklı söz dizimleri yazıtlarda mevcuttur: **URU**Luhiunini (N) aruni (Y) ^PHaldiše (Ö) **M**Minua (yaklaşma durumunda): “Haldi, Minuaya Luhiuni kentini verdi”. Kurala uymayan diğer bir geçişli tümce: turinini (Y) ^PHaldiše ^PIM-še ^PUTU-še DINGIRMEŠ-še (Ö-ergatif) mani (N): “Tanrı Haldi, Fırtına Tanrısı Teişeba, Güneş Tanrısı Şivini (ve) tüm tanrılar onu yok etsin”.

İsim ve sıfat tamlamalarında genellikle tamlanan sözcük tamlayandan sonra gelmektedir:

- ^MMinuai (tamlayan) pili (tamlanan): “Minua’nın Kanalı”; ^DHaldinini (tamlayan) šištili (tamlanan): “Haldi Kapısı”; inili (tamlayan) ebanili (tamlanan): “Bu Ülkeler”; ini (tamlayan) DUB-te (tamlanan): “Bu Yazıt”. Bazen de sıfat tamlamalarında tamlananın tamlayandan önce geldiğini görmekteyiz: URU (tamlanan) LUGÁL-nusi (tamlayan): “Kralların Kenti”; ,É.GAL (tamlanan) baduse (tamlayan): “Büyük Kale”; LUGÁL (tamlanan) tarae (tamlayan): “Kudretli Kral”;

Vokaller ve basit heceler					Üç sesli heceler						
a		ku		âr		bal		hal		dşâr	
e		la		îr		bar		har		sib	
i		li		ur		bur		kar		şar	
ia				sa		din		kur		şur	
u		lu		si		dur		qar		tar	
ú		al		su		giş		qul			
'a		el		si		gur		sal			
ba				şu		Determinatifler					
be		il				I		adam			
bi		ul		ša		ANŞU		deve			
bu		ma		ši		d		tanrı(lar)			
ab		me		şu*)		GIŞ		ahşap malzeme			
ib		mu		aş		GUD		boynuzlu hayvanlar			
ub		am		iş		ÍD		nehir ve ırmaklar			
da		na		uş		KUR		ülkeler			
di		ni		ta		LÚ		meslekler veya insan grupları			
du		nu		te		LÙ					
ad		an		ti		MEŞ		çoğul işaretleri			
ga		pa		tu		NA ₄		taştan malzemeler			
gi		pi		tú		SAL		dişi cinsiyetliler			
gu		pu		te		UDU		koyun cinsi			
ha		qa		ti		URU		kentler			
he		qi		tu		GAN		bahçeler			
hi		qu		at		Aşşur Asur					
hu		ra		it		A.TU		=GA.TU! götürmek			
ka		ri		za		GIŞ.NU.SAR		=bahçıvan			
ké		ru		zi		*) şu		Ek		şe	
ki		ar		zu							

İdeogramlar					
dXXX	𐎠𐎶𐎶𐎶	Ay tanrısı	GAL	𐎮	büyük
AMEŠ	𐎠𐎶𐎶	sular	LÚGAZMEŠ	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	savaşçılar
(GUD)ÁB	(𐎠𐎶)𐎶	manda	GEŠTIN	𐎠𐎶𐎶	bağ, şarap
LÚAD	𐎠𐎶𐎶	baba	GIŠGEŠTIN	𐎠𐎶𐎶𐎶	üzüm bahçesi
LÚAD.AD	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	büyük baba	GIBIL	𐎠𐎶𐎶	yakmak
(GUD)AM.SI	(𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶)	fil	GIŠGIGIR	𐎠𐎶𐎶	araba
GIŠBANMEŠ	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	Yay	GIŠMEŠ	𐎠𐎶𐎶	ağaçlar
AN.BAR	𐎠𐎶𐎶	demir	GÜB	𐎠𐎶𐎶	sol
ANŠU.A.AB.BA	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	deve	GUD	𐎠𐎶	sığır
ANŠU.KUR.RA	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	at	GUŠKIN	𐎠𐎶𐎶𐎶	altın
ANŠU.NER.NUN.NA	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	katır	GIŠGU.ZA	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	taht
LÚA.SMEŠ	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	uyruk	IÀ	𐎠𐎶	et
BA	𐎠𐎶	vermek	𐎠𐎶𐎶	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	fırtına tanrısı
BÁRA	𐎠𐎶𐎶	taht	INIM	𐎠𐎶𐎶	iş, icraat
BE-LIMEŠ	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	silahlar	(LÚ)İR	(𐎠𐎶)𐎶𐎶	hizmetçi
BI-BU	𐎠𐎶𐎶	koç	ITU	𐎠𐎶𐎶	ay, zaman
BIL	𐎠𐎶𐎶	yeni	KÁ(MEŠ)	𐎠𐎶𐎶(𐎶𐎶)	kapılar
DAN-NU	𐎠𐎶𐎶𐎶	güçlü	GIŠKAK-TI	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	ok, kazık
DINGIR	𐎠𐎶𐎶, 𐎠𐎶	tanrı	KASKAL	𐎠𐎶𐎶	sokak
DUB-te	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	yazıt	KI(MEŠ)	𐎠𐎶𐎶(𐎶𐎶)	yer (dünya)
É	𐎠𐎶𐎶𐎶	mabet	KI-TIM	𐎠𐎶𐎶𐎶	yer
É.BARA	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	saray	KİŠIB	𐎠𐎶𐎶	damga,mühür
É.GAL	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	kale	KU ₂	𐎠𐎶𐎶	yemek yemek
ÉN	𐎠𐎶𐎶	muska	KU ₃ .BABBAR	𐎠𐎶𐎶𐎶	gümüş
EN	𐎠𐎶𐎶, 𐎠𐎶	efendi	KU.MAL	𐎠𐎶𐎶𐎶	erkek
LÚEN.NAM	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶𐎶	vali	KUR	𐎠𐎶, 𐎠𐎶	ülke
LÚERIN	𐎠𐎶𐎶	asker	KÚR	𐎠𐎶	düşman
LÚERIN.GİR	𐎠𐎶𐎶𐎶𐎶	piyade	KURUN	𐎠𐎶𐎶	güzel

İdeogramlar (devamı)								
LÚ		insan, çoban	LÚ _{TI} MEŠ		hizmetkarlar			
LUGAL		kral	LÚ _{TI} .LAMEŠ		"			
MAN		kral	GIŠ _{TIR}		orman			
MA-NA		mina	TUR		küçük			
NA ₄		taş	LÚ _{TUR} MEŠ		genç insanlar			
NÍG		vermek, adamak	ı Ú		yüzey ölçüsü			
NÍG.BA			UD-ME		gün			
NÍG.GA			UDU		koyun			
NUMUN (.NUMUN)			tohum	UDU.MÁŠ		kuzu		
PA ₅		kanal	UDU.NITA		koç			
PAGRU?		ölü, ceset	UDU.ŠE		besli koyun			
PAP		birlikte	UKKIN ^{MEŠ}		toplantı			
PIT.ĜAL.LU			binek atı binici	LÚ _{UN} MEŠ		insanlar		
SAL ^{MEŠ}			kadınlar	URU		kent		
SILIM		iyilik	URUD		bakır			
SUM		vermek	URUM		erkek			
LÚŠÁ.RIŠ ^{MEŠ}				?	dUTU		güneş tanrısı	
ŠE.PAD		arpa	dUTU-ŠI		güneş tanrısı			
ŠU		olmak	UZU		et			
TAK		kesmek	//		:ayırma işareti			
TAR		götürmek						
Sayılar								
½		7		30		1 ME		100
2		8		40		2 ME		200
3		9		50		1 LIM		1.000
4		10		60		10 LIM		10.000
5		11		70		22 LIM		22.000
6		12		80				